

Gundulićev venac 48
11000 Belgrade
Tel: 011 | 3287 226; 011 | 3287 334
Email: office@bezbednost.org
Web: www.bezbednost.org

Beogradski centar za bezbednosnu politiku

Civilna kontrola nad Vojskom Jugoslavije

Autor: Miroslav Hadžić

Knjiga: Civilna kontrola vojske i policije

Urednik: Miroslav Hadžić

Tekst u elektronskom obliku možete preuzeti na:

<http://www.bezbednost.org/publikacije>

Izdavač: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2000.

Citiranje: Miroslav Hadžić. 2000. „Civilna kontrola nad Vojskom Jugoslavije“. U: Miroslav Hadžić, ur. *Civilna kontrola vojske i policije*. Beograd: Medija centar, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, str. 31-79.

Miroslav Hadžić

CIVILNA KONTROLA NAD VOJSKOM JUGOSLAVIJE

Jedan od ključnih uslova za nastanak i razvoj modernih demokratskih društava stvoren je povlačenjem oružane sile iz civilnog saobraćaja. Zabranom pojedinačne i grupne upotrebe oružja (sile) za ostvarenje ili zaštitu parcijalnih interesa započeta je pacifikacija društva, a rešavanje je sukoba preneto u političko polje. Stvaranjem moderne države¹ sva je oružana sila smeštena u svoja dva specijalizovana aparata: vojsku i policiju.

Uporedo je teklo normativno uređenje postupaka i nadležnosti za njihovu unutrašnju i/ili spoljašnju upotrebu. Od tog je trenutka počeo razvoj, zasebnih a nadopunjujućih, koncepata i praksi demokratske civilne kontrole nad vojskom i policijom.

Vojska se, zbog posedujuće sile, kao i razornih posledica svoje upotrebe, našla u centru pažnje aktera modernog društva. Nametnulo se odmah pitanje: „Ko čuva čuvare?” U prvi je plan izbila potreba da se trajno spreči politička zloupotreba vojske, ali i vojna zloupotreba politike. Time su obeležene dve ključne (kritične) tačke u kojima se uređuje odnos vojske i društva.

U prvoj je tački trebalo sprečiti vladajuće elite da proizvoljno upotrebljavaju vojsku za svoje unutrašnje i/ili spoljašnje političke ciljeve. Na drugoj je tački trebalo sprečiti mešanje vojske u politiku, da vojne elite ne bi svoje uske (korporativne) interese društvu silom nametale kao opšte. U demokratskim su društvima za tu svrhu preduzimane tri grupe mera:

¹ Obeleženog prvim modernim ustavima, nastalim iz Francuske i Američke revolucije (Basta, 1998:55)

- prvo, ustavnom disperzijom nadležnosti uvedena je složena procedura odlučivanja o upotrebi vojske, čime su umanjeni izgledi za njenu političku zloupotrebu;
- drugo, ustavnim garantovanjem kontrolne uloge javnosti u odlučivanje o vojsci uvedeni su (udruženi) građani, čime je načet monopol partija u uređenju civilno-vojnih odnosa, a ujedno je povećana vidljivost vojno-odbrambenih poslova (troškova) i
- treće, ustavnim ograničavanjem i/ili zabranom političkog delovanja pripadnika vojske stvoreni su uslovi za njenu depolitizaciju, pa su time porasli izgledi za efektivno potčinjavanje vojske demokratski izabranim civilnim vlastima.

Napori modernog društva da oružanu silu privede svojim potrebama poentirani su primenom načela demokratske civilne kontrole nad vojskom. Ovim se načelima želi da svede na minimum vojna intervencija u politiku, ali i politička intervencija u vojsku. Teorijski uopštena iskustva pokazuju da civilna kontrola zahteva (Hantigton, 1995) i proizvodi:

- visok vojni profesionalizam i svest oficira o limitiranosti svoje profesionalne kompetentnosti
- efektivnu potčinjenost vojske civilnim političkim liderima, koji donose ključne odluke u spoljnoj i odbrambenoj (vojnoj) politici i
- civilno priznavanje oblasti profesionalne kompetencije i autonomije vojske.

Dosledna primena ovih načela pripadnike vojske lišava iskušenja da se svrstavaju u tekućim političkim procesima. Ona ih, ujedno, generalno štiti od potencijalnih političkih (i ideoloških) zloupotreba. Time se vojnim starešinama garantuju dovoljni uslovi za profesionalno obavljanje svoga posla - pripremu vojske i društva za odbranu.

Nužan uslov za delatnu civilnu kontrolu je javna vidljivost (transparentnost) civilno-vojnih odnosa i odbrambenog organizovanja društva. Građani prvo treba da znaju koliko ih košta vojska. Potom, u koje svrhe vojska troši dodeljen joj novac. Javnom i parlamentarnom kontrolom planiranja i trošenja vojnog budžeta oni

moгу i treba da utiĉu na racionalno dimenzioniranje i ponašanje svoje vojske.

Građanima, danasve, moraju biti javno i jasno predoĉeni zadaci i ciljevi vojske, te nadležnosti i procedure u odlučivanju o njenoj upotrebi. Budući da je reĉ o životnim interesima društva definisanje strategije odbrane i doktrine upotrebe vojske je u nadležnosti parlamenta. Podrazumeva se, dakako, da su u taj posao, do donošenja odluke, uključeni i vojni stručnjaci (ministarstvo odbrane i generalštab).

Da bi se postigla dovoljna transparentnost, prvo treba precizno razdvojiti javnu od tajne sfere u vojnim poslovima. Zakonska i sudska zaštita ključnih funkcija i kapaciteta vojske (ratni i mobilizacijski planovi, stanja borbene gotovosti, morala, bezbednosti i sl.) imaju dvostruku funkciju. Njima se, prvo, štite vitalni interesi društva u vojno-odbrambenoj sferi. Ne manje je važno da se time, radi zaštite demokratskih načela, spreĉava proizvoljno protezanje državne i vojne tajne na druge oblasti života.

Demokratska se kontrola nad vojskom postiže ugradnjom i razradom sledećih ustavno-zakonskih mehanizama:

- precizne procedure i nadležnosti izvršnih i zakonodavnih tela u komandovanju vojskom i kontroli nad njom;
- zaštićenog prava javnosti da preispituje civilno-vojne odnose i valjanost vojne organizacije, kao i prohodnost postupaka za civilnu kontrolu nad njom;
- procedure za unutararmijsku zaštitu ustavnosti i zakonitosti radi, između ostalog, sužavanja diskrecionih prava i samovolje komandnih instanci.

Delotvorno uĉešće javnosti u kontroli vojske nalaže razvoj civilnih – vladinih i nevladinih – organizacija i nauĉnih institucija. One treba da budu kvalifikovane za istraţivanje i javno bavljenje sferom vojnog i odbrambenog organizovanja društva.

Savremena istorija pokazuje da je potĉinjenost vojske civilnim vlastima dominantan oblik civilno-vojnih odnosa. Civilna je kontrola nad vojskom, generalno posmatrano, preovlađujuće stanje i u današnjem svetu. Svaka civilna kontrola nije, međutim, nužno i demokratska.

Sadržaj, smer i opseg kontrole nad vojskom direktno zavise od tipa vladavine i nivoa političke kulture konkretnog društva.² Ilustracija toga su razni oblici autoritarne ili diktatorske vladavine. U njima vojska jeste pod civilnom kontrolom, ali samodršca ili vladajuće oligarhije. Utoliko se u ovom slučaju pre može govoriti o političkoj, nego civilnoj kontroli vojske.

Eventualna demokratska fasada, kojom teže da se prikriju i legitimizuju sve autokrate, ne menja suštinu civilno-vojnih odnosa. Tad je vojska samo instrument zaštite (pretorijanska garda) volje i interesa uskog kruga vladalaca. Vojska je pod njihovom direktnom kontrolom i njima jedino odgovara. Poseban slučaj predstavljaju, dakako, razni oblici vojne vlasti (diktature) u kojima je uspostavljen obrnut odnos odgovornosti i kontrole. Civilne vlasti u tom slučaju postaju puki servis vojne oligarhije. Njima po potrebi može biti dodeljena i fasadna uloga, ali moć ostaje u vrhu vojske ili kod vojnog diktatora.

Uvodenjem u sintagmu „civilna kontrola nad vojskom” atributa „demokratska” naglašava se temeljna razlika između demokratskih i nedemokratskih poredaka. Da bi neka kontrola nad vojskom bila kvalifikovana kao demokratska, nužno je da u dotičnom društvu postoje stabilne demokratske institucije i prohodne procedure. Utoliko se tek udruženim dejstvom načela vladavine prava, podele i nezavisnosti grana vlasti, slobodne i kritičke javnosti, izborne smenjivosti vlasti, a sve to pri vrhovnoj zaštićenosti prirodnih i neotuđivih prava čoveka, te suverenosti naroda, tvori ambijent u kome je izvediva efektivna demokratska civilna kontrola nad vojskom.

Demokratska je civilna kontrola nad vojskom, znači, ozbiljno izvediva jedino u stabilnom, pluralnom, tržišnom i demokratskom (otvorenom) društvu. Moderna su demokratska društva očigledno u poslednjih pola veka uspešno rešila ovaj problem. Vojske su prihvatile rečeni koncept i voljno ga primenjuju. Razlozi tome stižu iz fundusa ovih društava: većinski konsenzus građana oko osnovnih vrednosti i interesa; visoka zaštićenost prirodnih i izvedenih prava građana; suverenost naroda; vladavina prava i tako redom.

² O međuzavisnosti političke kulture i društvene (političke) uloge vojske šire vidi: Finer, S.E. (1967), *The Man on Horseback*, Pall Mall Press, London

Stabilnost ovih društava, dakako, počiva na ekonomskoj prosperitetnosti i načelno jednakim šansama. Razvijena demokratska infrastruktura ne samo da štiti njihov pluralni karakter, već i uspješno amortizuje društvene sukobe. Dodatne izvore svojoj uspješnosti ova društva crpu iz svog svetskog - ekonomskog, političkog, tehnološkog i vojnog - primata (monopola). Združenim delovanjem svih ovih faktora uklonjene su ili duboko prigušene krizne tačke, čije bi radikalno razgorevanje možda zahtevalo unutrašnju intervenciju vojske.

NATO agresija na SRJ je pokazala da se ova društva, okupljena u evro-atlanskoj zajednici, tek nalaze pred zadatkom osmišljavanja koncepta i primene načela demokratske civilne kontrole nad sopstvenim, multilateralnim, vojnim snagama.

Tegobna istorija socijalizma, pak, pokazuje da su novi režimi i po načinu uređenja civilno-vojnih odnosa bili u predgradanskom stanju. Represivna je moć „realsocijalističkih“ sistema izvirala, između ostalog, iz apsolutne partijske kontrole nad državnim aparatima sile (Rajs, 1991). Vojska i policija su imale zadatak da pretnjom upotrebe ili upotrebom sile iznuđuju obnavljanje partijske svemoći nad društvom. Oba su ova aparata, uporedo, bila važni nosioci masovne ideološke indoktrinacije i socijalnog inženjeringa komunističkog smera.

Političko-statusna posebnost vojske u socijalističkim je državama građena na njenoj izuzetosti iz sistema. Ekskluzivitet joj je obezbeđivan brojnim socijalnim i ekonomskim privilegijama. Ključne odluke o vojsci su donošene u vrhu partije. Valjanost vojske i komandnih joj vrhova je merena stepenom njihove lojalnosti vodi i partiji kojima su jedino i bili odgovorni. Vojne su elite, za uzvrat, bile uključene u vladajuću nomenklaturu, što im je obezbeđivalo poseban društveni i partijski status. To im je ujedno davalo veliku moć nad potčinjenom im organizacijom.

Zasebnost vojnog podsistema u socijalizmu vrhunila je njegovom zaštićenošću od, inače ukinute, javnosti. Tabuizacijom vojske produkovano je masovno neznanje o suštini i svrsi ovog aparata. Neznanje je nadomeštano ideološkom verom u borbenu valjanost i komunističku pravovernost vojske. Znatan doprinos tome dalo je pseudo-naučno bavljenje vojskom. Sociologija vojske,

tamo gde je bila i začeta (Poljska, SSSR, SFRJ), nikad nije izašla iz ideoloških okvira.³

Opadanjem reproduktivnih moći socijalističkih sistema rasla je količina represije potrebne za njihovo održavanje. U istoj je meri rasla i politička važnost vojske. Ona je bila poslednji jemac opstanka zbiljom demantovanih i od nastajućih građana odbačenih režima. Zato je krajem 80-tih godina, u finišu krize, sudbina socijalizma bila dospela u nadležnost vojske i vrhovnih generala.

Tokovi urušavanja socijalizma u Istočnoj Evropi su to direktno potvrdili. Samo-ukidanjem Varšavskog ugovora, vojske-članice su morale samostalno da se odrede prema režimima u svojim društvima. Rezultati govore da su vojske odigrale različite uloge u demontiranju ili nacionalističkoj mimikriji „realsocijalizma” (Hadžić, 1993).

Voljnim odustajanjem od oružane odbrane socijalizma generali su presudno doprineli začinjanju (pro)demokratskih promena u većini istočnoevropskih zemalja. Prepotčinivši se novim vlastima, vojske su se vratile u sistem i povukle sa političke scene. Prihativši izbornu smenjivost vlasti, one su doprinele političkoj normalizaciji svojih društava.⁴

Izuzetak predstavlja SFRJ. U ime odbrane socijalizma i moderne federacije bivša su se JNA i njeni generali juna 1991. zdušno uključili u ratno rasturanje rodne im države. Jedan od presudnih razloga armijske destruktivnosti izvirao je iz činjenice da u finišu Yu-krize nad njom niko nije imao delatnu kontrolu. Tako su građani Srbije i Jugoslavije uživo osetili pogubne posledice odsustva demokratske civilne kontrole nad vojskom.

Bio je to uvod u nedovršenu seriju južno-slovenskih ratova iz kojih su nastale nove države i vojske. U tom se poduhvatu i JNA nužno samorazorila. Usput je novim državama starih gospodara isporučila i jezgra budućih vojski. Budući partijske, ove su vojske ostale van zahvata civilne kontrole i (p)ostale prepreka demokratizaciji svojih društava (Danopoulos, Zirker, 1995).

³ O tome svedoči i knjiga Jezi Vjatra „Sociologija vojske” (drugo izdanje, 1982), kod nas objavljene 1987, VINIC, Beograd

⁴ O iskustvima Mađarske vidi: Joo, Rudolf (1996), The democratic control of armed forces, Institute for Security Studies, Western European Union, Paris

Demokratska obnova srpskog društva i jugoslovenske države zahteva, stoga, radikalno preuređenje zatečenih civilno-vojnih odnosa. Da bi se to moglo postići, nužno je uspostaviti demokratsku civilnu kontrolu nad Vojskom Jugoslavije.

Ćutnje o VJ (Hadžić, 1999) drže izvan javnosti ključne manjkavosti njenog ustavnog i političkog statusa. Zaoštavanjem krize otvoren je prostor za spekulacije o eventualnoj upotrebi Vojske u unutrašnjim političkim borbama.⁵

Procena podatnosti VJ i njenih pripadnika političkoj zloupotrebi nalaže analizu bitnih obeležja zatečene vojne organizacije. To vodi propitivanju dometa najavljenog profesionalnog preobražaja VJ. Nakon povlačenja sa Kosova Generalštab je ovome pridodao i njenu rekonstrukciju.⁶ Sve to, pak, zahteva da se proverí da li za taj posao postoje valjane ustavne i političke pretpostavke. Dobijeni nalazi će nam omogućiti da saznamo kakvi su stvarni izgledi za skorašnje moderno uređenje civilno-vojnih odnosa u SRJ, koji bi vrhunili demokratskom civilnom kontrolom nad VJ.

Tragovi nasleđa

Razumevanju važećeg oblika civilne kontrole nad VJ može da doprinese sažet prikaz civilno-vojnog nasleđa srpskog i jugoslovenskog društva. Tim pre, što se VJ (samo)imenuje nastavljачem vojnih tradicija srpskog naroda. Srpsko bi se nasleđe u civilnoj kontroli vojske (Vuksanović-Anić, 1993:114-131), koje je uneto u prvu (Bjelajac, 1994:44-54, 134-147 i 241-256), a potom uz komunističke modifikacije preneto i u drugu Jugoslaviju (Hadžić, 1966:562-568), moglo da sažme u nekoliko tačaka:

- a. opšti manjak demokratskih tradicija i institucija olakšao je trajnu dominaciju autoritarnih modela vladanja u kojima je vojska bila ključni oslonac vladalaca;
- b. učestala srpska i jugoslovenska ratovanja (za oslobođenje, za ujedinjenje, za razjedinjenje) stalno su uvećavala

⁵ Tako je, na primer, bivši načelnik GŠ JNA Stevan Mirković procenio da vojska treba da preuzme vlast; uporedi: *Danas*, 29.02.2000, str. 3.

⁶ Ovo je najavio gen. Ojdanić, na prijemu kod Predsednika SRJ, vidi: *Vojska*, ratno izdanje, br. 37-38, str. 4-5.

društvenu i političku moć vojske. Time je usporavan prelazak države iz ratnih u mirnodopska stanja, što je pogodovalo tendencijama militarizacije društva;

- c. trajna je uskraćenost srpskog i jugoslovenskog društva za instrumente i procedure demokratske civilne kontrole vodila sistematskom izuzimanju vojske iz nadležnosti parlamenta i javnosti. Iz toga je sledila dominacija modela klijentske i politizovane (partijske) vojske;
- d. zaštićenost od civilne kontrole je, u sprezi sa inherentnim korporativizmom vojske⁷, pogodovala učestalom mešanju vojnih vrhova u društvene (krizne) procese. Politički se aktivitet vojske zasnivao na ličnoj odanosti (pod)oficirskog kora vladaocu. Iz toga su nužno sledili ideološko samo-legitimisanje vojske, (zlo)upotreba patriotizma i redukovano poimanje borbenog (profesionalnog) morala njenih pripadnika;
- e. nerazvijenost posebnih naučnih disciplina (sociologija vojske) uskraćivala je javnost za valjana znanja o civilno-vojnim odnosima i otežavala nastanak kompetentnih institucija civilnog društva. To je uslovalo trajnu dominaciju ideološkog pristupa civilno-vojnim odnosima, pa je opadala racionalnost u uređenje vojske i odbrane društva i
- f. nepostojanje slobodne i kritičke javnosti, kombinovano sa zatvorenošću vojno-odbrambene sfere, olakšalo je tabuizaciju vojske. Manjak svesti o potrebi demokratske civilne kontrole podsticao je prevlast idolopokloničkog odnosa prema vojsci u javnosti i medijima.

Sadržaj civilno-vojnih odnosa u SRJ presudno je, ipak, uslovljen činjenicom da su karakter vladajućeg režima i Vojske direktno i na duži rok određeni Yu-ratom.

Otkrivanje razmera uticaja ratnog nasleđa na civilno-vojne odnose u SRJ nalaže prikaz političkog okvira u kome se praktikuje civilna kontrola nad VJ.

⁷ koji se iskazuje oposebljavanjem interesa vojnih elita i njihovim interesnim uvezivanjem za vladaoca(e)

Manjak političkih pretpostavki

Raspad centralnog autoritarnog sistema druge Jugoslavije izveden je njegovim ratnim kloniranjem u središnje države Yu-porekla. Neuspelo bekstvo većine građana i vodećih elita od iskušenja trans-socijalističkog preobražaja, olakšalo je ukorenjivanje plebiscitarnog cezarizma u SRJ (Podunavac, 1999:209-216).

Razaranjem osnovnih potencijala društva vladajuće su elite sprečile pro-demokratsku modernizaciju Srbije i SRJ (Perović, 1966:129). Povrh svega, obe države pate od hroničnog manjka pretpostavki za dalji opstanak i razvoj. Deficit se iskazuje po sledećim tačkama:

- konstitucionalni - postoje ozbiljni dokazi da je stvaranje nove države teklo izvanustavnim putem. Izbegnuto je usaglašavanje Ustava RS sa saveznim ustavom. Novim je, pak, poretkom (moći) dozvoljeno višekratno i nekažnjeno kršenje Ustava SRJ (Samardžić, 1998). Donošenjem i primenom neustavnih zakona derogirana su načela vladavine prava i podele vlasti, a umanjena je pravna sigurnost građana (Ivošević, 1999);
- federalni - jednostranom unitarizacijom savezne države opovrgnuti su njeni (kon)federalni temelji. Legalna je vlast Crne Gora izgnana iz saveznih tela, pa fiktivnu zajednicu na okupu za sad drži Vojska Jugoslavije;
- sistemski - seljenjem moći iz sistema obesmišljeni su parlamentarizam i stranački pluralizam. Demokratske su procedure zamenjene političkom samovoljom i represijom. Ključne se odluke donose izvan sistema koji se stavlja u pogon samo radi njihove naknadne legalizacije (Vasović, 1998). Štaviše, kreativnim tumačenjima ustava, zakonskim i izbornim inženjeringom (Goati, 1999:238-244) smanjeni su, takoreći do nemogućeg, izgledi za legalnu izmenu ustavnog poretka i/ili izbornu promenu vlasti;⁸
- politički - anuliranjem ustava, fasadnim sistemom i ukidanjem javnosti nastavljeno je prevodenje autoritarizma u diktaturu, te su i osnovna ljudska prava građana podložna

⁸ O tome svedoči predlog novih izbornih zakona; uporedi: Danas, 22-23. jul 2000.

neomeđenom kršenju.⁹ Spremnost trojne (SPS-JUL-SRS) koalicije da svoju vlast sačuva po svaku cenu ukinula je izgleda za kompromisno rešavanje krize. Agresivnom pode-
lom građana na patriote i izdajnike društvo je polarizovano i
antagonizovano, čime je kriza uvedena u potencijalno
nasilnu završnicu;

- konceptijski - nemanje moderne strategije društvenog
razvoja i izlaska iz socijalizma, uskratilo je državu i građane,
uz ostalo, za primerenu spoljnopolitičku i bezbednosnu
strategiju (Lazić, 1999);
- odbrambeni - nemanje strategije odbrane SRJ i doktrine
upotrebe VJ zadržava Vojsku u strategijsko-doktrinarnom
vakuumu. Profesionalni vojnici, kao i građani, stoga ne znaju
radi kog cilja, protiv koga i na koji način bi bila upotrebljena
Vojska. Time je, ujedno, ostavljeno dovoljno prostora za
političke proizvoljnosti u upotrebi VJ. Manjak procedura i
instrumenata za demokratsku civilnu kontrolu zadržao je VJ
i republičke policije u jednopartijskoj nadležnosti. Uperedna
policizacija vojske i militarizacija policije nagoveštavaju
mogućnost da ih režim upotrebi u unutrašnjim političkim
sukobima;
- ekonomski - ratno iscrpljivanje ekonomije dopunjeno je
malverzacijskom privatizacijom i obuhvatnim podržavlji-
vanjem privrede (Stojanović, 1998:254). Namenskim infla-
tornim udarima opljačkani su građani a ispumpane akumu-
lacija i amortizacija. Režim je iscrpeo ključne ekonomske
resurse svog opstanka na vasti, te nije isključeno da društvo
vrati u „ratni komunizam”;
- nacionalni - ratnom zloupotrebom srpskih nacionalnih
osećanja (Indić, 1998:236) razoren je pojedinačni i kolektivni
identitet većinskog naroda. Političkim i ideološkim porica-
njem samobitnosti crnogorske nacije utrt je put u nove ple-
menske sukobe. Manjinske su etničke zajednice, stoga,
pribegle potencijalno separatnom izolacionizmu. Produžena
prevlast kolektivističkih ideologija demantuje, ustavima pro-

⁹ Detaljnije o stanju ljudskih prava i oblicima njihovog kršenja vidi u: Ljudska
prava u Jugoslaviji 1999, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2000.

movisano, građansko ustrojstvo Srbije i SRJ (čl. 8 Ustava SRJ, 1992; čl. 1 Ustava R. Srbije, 1990);

- teritorijalni - NATO izuzimanjem Kosova dodatno je podstaknuta dalja dekompozicija zajedničke države. Rastu izgledi za skoro faktičko osamostaljenje Crne Gore i buduće separiranje Vojvodine, Sandžaka itd. Time su umanjeni izgledi za demokratsku obnovu i voljno očuvanje zajedničkog životnog i državnog prostora;
- kulturno-vrednosni - ratom je začeto razaranje kulturnih i duhovnih dostignuća, kao i bazičnih moralnih vrednosti srpskog i jugoslovenskog društva. Aktuelna zloupotreba ideološki redukovano patriotizma omogućila je dominaciju izolacionizma, provincijalizma i ksenofobije.

Bazični je deficit izlučio brojna politička ograničenja za uspostavu demokratske civilne kontrole nad VJ:

- a. zbog obezmoćenosti političkog sistema i negiranja principa podele vlasti nominalne procedure i instrumenti za civilnu kontrolu vojske su van upotrebe;
- b. pošto Savezna skupština ni posle osam godina nije usvojila strategiju odbrane SRJ i doktrinu upotrebe VJ, niko u ovoj zemlji pouzdano ne zna protiv koga će, radi kojih ciljeva i na koji način biti upotrebljena VJ. Time je ostavljen prostor za proizvoljnost u vrhovnom komandovanju vojskom;
- c. izostankom državnog plana za transformaciju VJ (istočnih srpskih ostataka JNA) vojska i njen vrh su prepušteni samo-promeni van uvida javnosti. Time opadaju izgledi za racionalno uređenje civilno-vojnih odnosa i adekvatan preobražaj nasledene vojne organizacije;
- d. represivnim gušenjem slobodne javnosti (Zakon o informisanju i Zakon o Univerzitetu RS) sprečeno je kontrolno delovanje medija i nevladinih organizacija u procesu civilne kontrole nad VJ i
- e. kašnjenje opozicije u izradi alternativne strategije društvenog razvoja, uskratilo je građane i pripadnike VJ za program modernog uređenja civilno-vojnih odnosa. Shodno tome izostala je javna promocija potrebe i nužnosti uvođenja demokratske civilne kontrole nad vojskom.

(Pred)ratna je simbioza srpskih vlastodržaca i prvih generala JNA (Hadžić, 1995) overena stvaranjem tri srpske vojske. Njihova ratna (zlo)upotreba tekla je po nikad obznanjenim planovima i ciljevima. Sukcesivni vojni porazi srpskog naroda okrunjeni su režimskom primo-predajom Kosova NATO.

Agresijom NATO dovršeno je političko prepotčinjavanje Vojske i generala Slobodanu Miloševiću. Njihova, ratovima učvršćena interesna sprega, cementirana je „haškom transferzalom”. Instrumentalnom optužnicom Tribunal je čelne ljude režima i Vojske uputio na zajedničku odsudnu odbranu.

Kosovskim izvođenjem razornog salda vladajućeg režima, tendencijski rastu inhibicije i frustracije oficirskog kora VJ - naslednice svih poraza JNA. One lako mogu biti, u kontekstu borbe protiv „domaćih izdajnika”, pretočene u agresivnu odbranu postojećeg režima i sopstvenog statusa.

Manjak bezbednosnih pretpostavki

Evro-američko upravljanje Yu-krizom započeto je nakon hitre podrške nasilnom ukidanju SFRJ i lokalnim ratovodama. Ono se, u krajnjoj instanci, svelo na prostu deobu centralne i prenos njenih protivrečnosti u nove države. Time su potencijalni ratni izazovi bezbednosti na prostorima bivše Jugoslavije i u regionu samo potisnuti, ali ne i dokinuti.

Izbegavši, kad se već umešao, da se pozabavi otklanjanjem izvornih uzroka YU-ratova, Zapad je sebe osudio na saniranje njihovih posledica. Izostanak mera prevencije on je stalno pokušavao da nadoknadi reaktivnim pritiscima, kaznenim merama i/ili ograničenim avio-intervencijama. Tamo gde ni to nije pomagalo (Bosna i Hercegovina, Kosovo) vojnom je silom uspostavio neuročen NATO protektorat. U oba se slučaja pokazalo da je nametanje mira bio lakši deo posla.

NATO agresijom, SAD i EU su građanima Srbije i SRJ u stvari isporučile rezultate sopstvene nemoći i frustriranosti. Manjak valjane strategije, političke volje i znanja, kao i bazičnu neuspešnost one su pokušale da prikriju bombama. Time su direk-

tno produžile opstanak režima (Mandelbaum, 1999) i poduprle lojalnost generala VJ Miloševiću, te tako doprinele zaoštavanju unutrašnje krize u SRJ.

Daljom izolacijom Srbije (SRJ) i produžnim haosom na Kosovu, Alijansa je omogućila režimu da instrumentalizuje svoj poraz. Oslonac na lojalne vrhove vojske i policije ohrabrio je režim da pređe u represivnu kontra-ofanzivu. Time su povećani izgledi za nasilnu finalizaciju krize u Srbiji/SRJ.

Na to ukazuju i kolebanja unutar Alijanse oko svog daljeg angažmana. Ona lako mogu izlučiti zatvaranje „sanitarnog koridora” oko Srbije i zamrzavanje zatečenog stanja u prvom okruženju. U goroj varijanti, izvodivoj jedino uz doprinos preostalih lokalnih ratovođa, nije isključen nov „humanitarni” uzlet NATO.

Primenom kaznenih umesto preventivnih mera Alijansa je srpskom režimu olakšala koncentraciju svih moći (Grupa autora, 2000). On je te moći upotrebio za uvođenje unutrašnjih sankcija, povećanje represije i dalje seljenje ratno-kriznih žarišta. Krajni mu je cilj da sprečavanjem pro-demokratskih promena u Srbiji i SRJ produži svoj boravak na vlasti.

Združenim delovanjem svojih vlastodržaca i stranih umešača, treća je Jugoslavija smeštena u bezbednosni okvir na koji nema uticaja. Pod sadašnjom vlašću ona više ne može ni da mu se prilagodi. Novo je polje bezbednosnih rizika spolja označeno sledećim medašima:

- trajnim vojnim instaliranjem SAD i NATO na prostorima bivše Jugoslavije, u delu SRJ i po celom regionu - KFOR je na Kosovu, a SFOR u BiH, dok je NATO direktno ili preko Partnerstva za mir prisutan u svim zemljama regiona;
- izmenom geopolitičkog položaja Srbije i Crne Gore opao je njihov strateški značaj, a umanjeno im je delatan uticaj na svoju poziciju u regionu i evroatlanskom okruženju;
- NATO izuzimanjem Kosova umanjeno je suverenitet i okruženje teritorijalni integritet Srbije i SRJ. Uporedo je, pod paskom KFOR i UNMIK, omogućeno uzvratno etničko čišćenje Kosova od Srba i ostalih manjina;

- rezolucijom SB UN br. 1244 ostavljena je, pozivom na odbačeni Sporazum iz Rambujea, mogućnost da se budući status Kosova odredi bez učešća Srbije i SRJ. Ujedno je njenim zasnivanjem na Glavi VII Povelje UN stvorena legalna osnova za nove intervencije NATO;
- upornom politikom kažnjavanja Amerika je Srbiju (SRJ) i njene građane izopštila do u nedogled iz regiona, evroatlanske i međunarodne zajednice, kao i međunarodnih organizacija;
- manjkom volje i sposobnosti Zapada da kreira delotvorna rešenja u samo-zadatim okvirima (nepromenljivost granica), otvoren je prostor za nasilnu ili jednostranu rekonpoziciju Srbije i SRJ, ali i regiona i
- isključenjem trećeg iz bezbednosne sanacije i rekonstrukcije Srbije/SRJ i regiona, SAD su dodatno podstakle instrumentalan odnos Rusije i Kine prema kosovskom problemu i režimu Slobodana Miloševića.

Manjak ustavnih pretpostavki

Svako čitanje ustavne regulacije položaja i zadataka Vojske Jugoslavije, kao i procedura za njenu upotrebu odmah nailazi na nerešiv problem. Naime, stavom prvim člana 115 Ustava SRJ¹⁰ naloženo je da „ustavi republika članica, savezni zakoni, zakoni republika članica i svi drugi propisi i opšti akti moraju biti saglasni sa Ustavom Savezne Republike Jugoslavije” (Zakoni, 1993).

Iako je prošlo osam godina od proglašenja SRJ, Ustav Republike Srbije u odredbama o odbrani i vojsci direktno opovrgava ovaj nalog. Upoređan uvid prikazuje sledeće stanje:

- (a) odbrana zemlje - Po saveznom ustavu odbrana i bezbednost državne zajednice je u nadležnosti SRJ (čl. 77, t. 7). Saveznoj je skupštini dato pravo da, pored ostalog, „odlučuje o promeni granica SRJ; odlučuje o ratu i miru; proglašava ratno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti i vanredno stanje” (čl. 78, t. 3).

¹⁰ usvojen 27. aprila 1992. godine

U isto je vreme republičkim ustavom određeno da R. Srbija „uređuje i obezbeđuje” svoju „suverenost, nezavisnost i teritorijalnu celokupnost”, kao i „odbranu i bezbednost Republike Srbije i njenih građana; mere za slučaj vanrednog stanja” (čl. 72, t. 1. i 3). Njenoj je Narodnoj skupštini stavljeno u nadležnost i da „odlučuje o ratu i miru” (čl. 73, t. 6).

(b) politika odbrane - Saveznoj je vladi, između ostalog, pripalo (čl. 99) da:

- „utvrđuje i vodi unutrašnju i spoljnu politiku” (t. 1)
- „obrazuje i ukida savezna ministarstva” (t. 6), te da „usmerava i usklađuje” njihov rad (t. 7)
- „naređuje opštu mobilizaciju i organizuje pripreme za odbranu” (t. 9)
- „kad Savezna skupština nije u mogućnosti da se sastane, pošto sasluša mišljenje predsednika Republike i predsednika veća Savezne skupštine, proglašava nastupanje neposredne ratne opasnosti, ratnog stanja ili vanrednog stanja” (t. 10) i
- „kad Savezna skupština nije u mogućnosti da se sastane za vreme ratnog stanja, neposredne ratne opasnosti ili vanrednog stanja (...) donosi akte o pitanjima iz nadležnosti Savezne skupštine. Aktima donetim za vreme ratnog stanja, mogu se, dok to stanje traje, ograničiti pojedine slobode i prava čoveka i građanina, osim onih u čl. 20, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 35 i 43 ovog ustava” (t. 11).

Vlada Republike Srbije nema izričita ovlašćenja u sferi odbrane. Međutim, pošto ona „vodi politiku dije”, „donosi uredbe, odluke i druge akte za izvršavanje zakona”, „usmerava i usklađuje rad ministarstava” i „vrši nadzor nad radom ministarstava” (čl. 90) politika je odbrane implicitno u njenom delokrugu.

(c) oružane snage - Savezna država ima Vojsku Jugoslavije „koja brani suverenost, teritoriju, nezavisnost i ustavni poredak” (čl. 133, stav prvi). Zakonom o odbrani (čl. 17) predviđeno je, pored toga, da „u slučaju neposredne ratne opasnosti, ratnog stanja ili vanrednog stanja, jedinice i organi unutrašnjih poslova mogu biti upotrebljeni za izvršavanje borbenih zadataka, odnosno vođenje borbe ili pružanje oružanog otpora”. U tom slučaju ove „jedinice i

organi u izvršavanju borbenih zadataka potčinjavaju se starešini Vojske Jugoslavije koji komanduje borbenim dejstvima”.

Ustavom Republike Srbije, mada se pominju (čl. 83, t. 5), nisu definisane oružane snage za odbranu njene suverenosti, nezavisnosti i teritorijalne celovitosti. U njihov bi se sastav mogle uvrstiti snage MUP Srbije u čijoj su nadležnosti, pored ostalog, „zaštita bezbjednosti Republike Srbije i otkrivanje i sprečavanje djelatnosti usmjerenih na podrivanje ili rušenje Ustavom utvrđenog poretka” (Babović, 1999:81). Tim pre što su u unutrašnje poslove (ZUPS, čl.1) uvršteni „poslovi čijim obavljanjem nadležni republički organi ostvaruju bezbednost Republike i njenih građana” (Isto).

(d) vrhovno komandovanje - Ustavom SRJ je uređeno da „Vojskom Jugoslavije u ratu i miru komanduje predsednik Republike, u skladu sa odlukama Vrhovnog saveta odbrane”, koji sačinjavaju „predsednik Republike i predsednici republika članica”, dok je predsednik Republike „predsednik Vrhovnog saveta odbrane” (čl. 135).

Predsedniku SRJ je izrekom, znači nezavisno od odluka Vrhovnog saveta odbrane, jedino pridodato pravo da „postavlja, unapređuje i razrešava oficire Vojske Jugoslavije određene saveznom zakonom, postavlja i razrešava predsednike, sudije i sudije porotnike vojnih sudova i vojne tužioce” (čl. 136). Obaveza predsednika SRJ da VJ komanduje „u skladu sa odlukama Vrhovnog saveta odbrane” doslovce je preneti i u Zakon o Vojsci Jugoslavije (čl. 4, stav prvi). U istom su članu (stav drugi) popisani ključni poslovi i nadležnosti Predsednika u komandovanju Vojskom.¹¹ Stav prvi ga, dakle, izričito obavezuje da te poslove i nadležnosti obavlja u skladu sa odlukama Vrhovnog saveta odbrane.

¹¹ „U komandovanju Vojskom predsednik Republike:

- 1) utvrđuje osnove unutrašnje organizacije, razvoja i opremanja Vojske;
- 2) utvrđuje sistem komandovanja u Vojsci i prati sprovođenje sistema komandovanja;
- 3) odlučuje o upotrebi Vojske i odobrava plan upotrebe Vojske;
- 4) propisuje i naređuje mere pripravnosti Vojske u slučaju neposredne ratne opasnosti, ratnog stanja ili vanrednog stanja;
- 5) daje smernice za preduzimanje mera za pripremu mobilizacije i naređuje mobilizaciju Vojske;
- 6) donosi osnovna pravila i druge akte koji se odnose na upotrebu Vojske; →

I predsednik Republike Srbije (čl. 83) ima, međutim, nadležnosti u vrhovnom komandovanju, doduše neimenovanim, oružanim snagama. On samostalno:

- „rukovodi oružanim snagama u miru i ratu i narodnim otporom u ratu; naređuje opštu mobilizaciju i delimičnu mobilizaciju; organizuje pripreme za odbranu u skladu sa zakonom” (t. 5)
 - „kad Narodna skupština nije u mogućnosti da se sastane, po pribavljenom mišljenju predsednika Vlade, utvrđuje postojanje neposredne ratne opasnosti ili proglašava ratno stanje” (t. 6)
 - „po svojoj inicijativi ili na predlog Vlade, za vreme ratnog stanja ili neposredne ratne opasnosti, donosi akte o pitanjima iz nadležnosti Narodne skupštine”, kojima se „mogu ograničiti pojedine slobode i prava čoveka i građanina” (t. 7)¹² i
 - „na predlog Vlade, kada su na delu teritorije Republike Srbije ugroženi bezbednost Republike Srbije, slobode i prava čoveka i građanina ili rad državnih organa, proglašava vanredno stanje i donosi akte za preduzimanje mera koje takve okolnosti iziskuju, u skladu s Ustavom i zakonom” (t. 8).
- (e) odbrana ustavnog poretka - Vojsci je Jugoslavije izrekom naložena odbrana ustavnog poretka SRJ (čl. 133, stav prvi). Nasuprot tome, neidentifikovane republičke oružane snage nisu obavezane na zaštitu ustavnog poretka R. Srbije. Taj je zadatak, međutim, poveren republičkoj policiji, koja je zadužena za „otkrivanje i sprečavanje djelatnosti usmjerenih na podrivanje ili rušenje Ustavom utvrđenog poretka” (Babović, 1999:81).

7) donosi pravila kojima se uređuje unutrašnji red i odnosi u vršenju vojne službe;

8) obavlja i druge poslove komandovanja Vojskom u skladu sa saveznim zakonom.

U obavljanju poslova iz stava 2. ovog člana predsednik Republike donosi naredbe, naređenja i odluke.” (Zakoni, 1993:66)

¹² Republički je ustavotvorac, za razliku od saveznog, izbegao da pobroji koja to prava građana mogu, odnosno ne mogu biti suspendovana u stanju neposredne ratne opasnosti i ratne opasnosti ili vanrednom stanju

- (f) stanja opasnosti (nužde) - Savezni ustav poznaje tri takva stanja: ratno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti i vanredno stanje¹³ koje proglašava Savezna skupština (čl. 78, t.3). Kada ona nije u mogućnosti da se sastane, to pravo ima Savezna vlada (čl. 99, t. 10).

Dovoljni razlozi za uvođenje ovih stanja određeni su Zakonom o odbrani (čl. 4). Tako se neposredna ratna opasnost proglašava „ako postoji opasnost od napada ili drugog oblika spoljnog ugrožavanja zemlje”. Ratno stanje nastupa „ako predstoji ili je otpočeo napad na zemlju”. Vanredno se stanje uvodi „ako dođe do unutrašnjih nemira većih razmera kojima se nasiljem ugrožava ustavni poredak zemlje ili kad nastupe prirodne i druge nesreće koje u velikim razmerama ugrožavaju živote građana i njihovu imovinu i materijalna dobra”. U prvom stavu člana 5 istog zakona je određeno da se „neposredna ratna opasnost, ratno stanje ili vanredno stanje proglašavaju za celu zemlju”. Drugim je stavom, međutim, dozvoljeno da se izuzetno „vanredno stanje može proglasiti i na delu teritorije”.

U sva tri slučaja, predsednik SRJ „u skladu sa odlukama Vrhovnog saveta odbrane, naređuje mere pripravnosti, mobilizacije i upotrebu Vojske Jugoslavije i druge radnje i mere koje Vojska Jugoslavije preuzima radi sprečavanja i otklanjanja opasnosti koje ugrožavaju odbranu zemlje i njenu bezbednost” (čl. 8, Zakon o odbrani).

Ustavom Republike Srbije stanja opasnosti nisu definisana, pa ih čak nema ni u spisku ovlašćenja Narodne skupštine. Predsedniku su Republike Srbije, međutim, date ovlasti da ih može proglašavati.

Svodno upoređivanje ustava SRJ i R. Srbije upozorava da u Jugoslaviji nominalno postoje dve vojske kojima se komanduje iz međusobno nezavisnih centara vrhovnog komandovanja. Na početku komandnog lanca VJ nalazi se Vrhovni savet odbrane (kolegijalno telo) koji svoje odluke realizuje preko predsednika SRJ. Komande nadležnosti predsednika SRJ su, pak, striktno omeđene prethodnim odlukama Saveta. Svoj legalitet one vuku iz odluka

¹³ Oktobra 1998. godine usvajanjem „Mera za sprečavanje nastajanja neposredne ratne opasnosti” uvedeno ja na kratko još jedno stanje opasnosti, nepoznato u postojećim ustavima i zakonima

Saveta, te se njima jedino i mogu legitimisati. Predsednik je Srbije, nasuprot tome, u rukovođenju OS omeđen jedino republičkim ustavom i zakonima. Uz to, saznajemo da u Srbiji, nezavisno od saveznih vlasti, može biti proglašeno svako od stanja opasnosti. Po slovu oba ustava sledi da unutrašnju upotrebu vojske mogu pojedinačno da naredi Vrhovni savet odbrane SRJ, ali i predsednik Srbije, čim mu ona bude dodeljena.

Novi je ustav Srbije, podsetimo, usvojen 28. septembra 1990. godine. Njime se, uz ostalo, želelo da spreči ugrožavanje ustavnih prava R. Srbije u SFRJ.¹⁴ Verovatno je zato ustavotvorac izbegao da uz već postojeće (JNA+TO) imenuje i oružane snage R. Srbije. Stoga im nije odredio sastav i definisao zadatke. To ga nije omelo da predsedniku Srbije dodeli vrhovno rukovođenje ovim snagama u ratu i miru. Oslobođanje OS Srbije obavezuje da brane ustavni poredak bilo je izgleda diktirano činjenicom da je to tad bilo u nadležnosti JNA. Ovaj je zadatak zato poveren republičkoj policiji. Za tu je svrhu ona ustrojena kao vojska, uvedeni su činovi i teško naoružanje (Babović, 1999:93).

Idući tragom 90-tih godina, dalo bi se pomisliti da vlasti Srbije iz samo njima znanih razloga namerno odlažu da republički ustav usklade sa saveznim. Dozvolimo da možda strahuju od ugrožavanja prava Srbije i u sadašnjoj federaciji. Nije isključeno da su po analogiji sa 1990. sebi ponovo, za slučaj raspada SRJ, ostavili rezervni državni i vojni izlaz. Možda interno opet kalkuliraju srpskom većinom u Vojsci koja bi, u slučaju njenog nacionalnog i/ili političkog rasapa, trebalo da osigura preimenovanje ostataka VJ u oružane snage R. Srbije.

Rečene ustavno-sistemske manjkavosti su Slobodanu Miloševiću omogućile da sa funkcije predsednika SRJ, inače protokolarnog opsega, počne da praktikuje svoju neformalnu moć. U

¹⁴ Član 135: „Prava i dužnosti koje Republika Srbija, koja je u sastavu SFRJ, ima po ovom ustavu, a koji se prema saveznom Ustavu ostvaruju u federaciji, ostvarivaće se u skladu sa saveznom Ustavom.

Kad se aktima organa federacije ili aktima organa druge republike, protivno pravima i dužnostima koje ona ima po Ustavu SFRJ, narušava ravnopravnost Republike Srbije ili se na drugi način ugrožavaju njeni interesi, a pri tom nije obezbeđena kompenzacija, republički organi donose akte radi zaštite interesa Republike Srbije.” Bilo bi interesantno, pored ostalog, dobiti objašnjenje od ustavotvoraca kakva je i koliko kompenzacija dovoljna za nadokandu ugroženih ustavnih prava i dužnosti R. Srbije.

zahvatu mu se nužno našla i VJ. Od tog je trenutka njegova moć javno legitimisana saveznom političkom voljom, te ustavna kolizija gubi na praktičnom značaju.

Osnovano je, stoga, pretpostaviti da bi eventualna unutrašnja upotreba Vojske tekla pozivom na Ustav SRJ. Tim pre, što je politički sukob YU-srpskog centra sa vlastima Crne Gore oko ustrojstva SRJ i strategije društvenog razvoja preimenovan u borbu između federalista (jugoslovenstvujućih profesionalnih patriota) i separatista. Ovim je manevrom otvoren prostor za potencijalnu unutrašnju upotrebu Vojske i na osnovu njene obaveze da štiti i teritoriju Jugoslavije (Ustav SRJ, čl. 135).

Brojne nepoznanice o eventualnoj unutrašnjoj upotrebi Vojske izviru, prvo, iz manjkavog normiranja njene obaveze da brani ustavni poredak i, drugo, iz nepotpuno uređene procedure vrhovnog komandovanja VJ.

(1) Odbrana ustavnog poretka

Mogućnost unutrašnje upotrebe Vojske najavljena je dodeljivanjem joj zadatka odbrane ustavnog poretka. Ovom je odredbom nastavljena tradicija ustava druge Jugoslavije kojima je vojska bila imenovana za ključnog unutrašnjeg zaštitnika tekućeg političkog poretka i vladajuće elite.

Već je u Ustavu FNRJ iz 1946. godine (čl. 134) bilo predviđeno da Jugoslovenska Armija, uz ostalo, „služi održavanju mira i bezbednosti” (Ustavni razvoj socijalističke Jugoslavije, 1988:354). Ustavnim zakonom iz 1953. godine Federaciji je, a time i njenoj vojsci, stavljeno u dužnost (čl. 9) da uz odbranu zemlje „štiti društveni i politički poredak” (Isto: 355-6). Ovaj je poredak u Ustavu SFRJ iz 1963. godine (čl. 114) imenovan kao „socijalističko društveno i političko uređenje republike” (Isto: 397), te se obaveza JNA (čl. 255) da štiti „ustavni poredak” (Isto: 421) odnosila i na njegovu socijalističnost. Amandmanom XLI iz 1971. godine, nominovane su Oružane snage SFRJ (t. 3), sastavljene od JNA i TO, sa zadatkom da uz ostalo brane i ustavni poredak (Isto: 457-8). Poslednjim ustavom SFRJ (1974. godine) potvrđena je obaveza

OS (čl. 240) da štite „ovim ustavom utvrđeno društveno uređenje SFRJ” (Isto: 515).

Tvorci su ovih ustava prvo propustili da definišu zaštićene sadržaje i elemente „ustavnog poretka”. Potom su izbegli da preciziraju načine njegovog ugrožavanja. Izvan su ustavne regulacije zadržali postupke i sredstva koje vojska treba (sme) da preduzme radi zaštite tog poretka.

Ideološka nad-determinisanost svih ustava druge Jugoslavije otklanjala je, međutim, svaku sumnju u predmet zaštite: socijalistički poredak, shvaćen kao materijalizacija neomeđene volje Partije i Vođe. Primarna je obaveza vojske, dakle, bila da svim sredstvima štiti ono što su oni dnevno imenovali socijalizmom. Za tu svrhu vojska je morala da garantuje trajni politički monopol Vođe i Partije. Krajnji je rezultat poznat - JNA ne samo da nije sačuvala socijalistički ustavni poredak, već se zdušno uključila u razaranje rodne države i rat protiv svojih sugrađana (Hadžić, 1996).

Nominalnim otklonom Ustava SRJ od etalona¹⁵ nije popunjena ova ustavna praznina. I dalje se jedino može nagađati šta je sve obuhvaćeno pojmom „ustavni poredak”. Arbitrarnom imenovanju, isto tako, podležu metode i nosioci njegovog eventualnog ugrožavanja. Ostalo je nepoznato kako bi i kojim sredstvima VJ branila ustavni poredak. Zna se jedino da bi ona to legalno mogla da izvodi pod okriljem vanrednog stanja.¹⁶ I to, ako je prethodno došlo „do unutrašnjih nemira većih razmera kojima se nasiljem ugrožava ustavni poredak zemlje”. Širokom kvalifikacijom sticaja uslova za (vojnu) odbranu ustavnog poretka meritum je stvari prepušten političkoj volji trenutnih vladalaca.¹⁷ Iz te je odredbe, potom, izvedeno i diskreciono ovlašćenje saveznim organima da u vanrednom stanju ograničavaju prava i slobode građana (Čavoški, 2000).

¹⁵ iskazan definisanjem SRJ kao države građana, priznavanjem mnoštva i ravnopravnosti svojinskih oblika (zadržavši i društveni), pozitivnim sankcionisanjem političkog pluralizma i principa podele vlasti

¹⁶ Komparativan uvid u ustavnu regulaciju vanrednog stanja vidi u: Ustavnost vanrednog stanja (Pajvančić, 2000)

¹⁷ Poznato je da režim zbog oružane pobune većine Albanaca na Kosovu, započete 1998. godine pod vodstvom tzv. OVK, nije uveo vanredno stanje ni na delu teritorije, mada ju je okvalifikovao kao terorizam i separatizam. Zato je pokazao spremnost da svim sredstvima uguši masovne zahteve građana i političkih partija za radikalnim društvenim promenama.

Dalja diskusija, stoga, zahteva da iz složene priče o poreklu i ulozi ustava (Basta, 1998) izlučimo, uz nužna uprošćavanja, sažet i načelan sadržaj „ustavnog poretka”.

Ustavima nastalim iz Američke i Francuske revolucije u područje državnog prava su uvedena „neotuđiva prirodna prava” čoveka na život, slobodu i imovinu. Pozitivizacija univerzalnih prirodnih prava prvenstveno je smerala političkom ograničavanju vlasti zarad njenog demokratskog organizovanja. Utvrđivanjem neporecivih prava, legitimna je sfera vladanja omeđena voljom naroda kao suverena. „Na ovaj način se suverenost naroda dovodila u vezu sa prirodnim pravima i saglasnošću onih kojima se upravlja.” Prinudno sankcionisanje prirodnih prava je opravdano, dakle, samo ako proizilazi iz „zajednički izražene volje svih slobodnih individua društva” (Isto: 55).

Pojedinačni se ustav, stoga, smatra „aktom pomoću koga su proceduralni preduslovi za postizanje racionalnog i demokratski zasnovanog konsenzusa normativno postavljeni i tome je data snaga pozitivnog zakona”. Pošto se ustavom iskazuje odnos između onih koji vladaju i podanika „inherentni sadržaj izvornog legitimacijskog razloga proizveden (je) pozivanjem na načelo vladavine prava shvaćenog u najširem smislu. (...) Proceduralni elementi vladavine prava, koji se smatraju nužnim za ustav da bi zajednička odluka bila prihvaćena konsenzusom, ne mogu da se svedu na zakonsku proceduru. (...) Otuda su formalni kriterijumi za pravednu vladavinu dati u proceduralnim načelima jednakosti, izvesnosti i univerzalnom karakteru prava.” (Isto: 56)

Ustav se, zato, „postulira kao zajednička osnova kako onog što je normativno tako i onog činjeničnog, a time se istovremeno uzimaju u obzir proces vladavine i odgovarajuće ustavne norme (ustav u smislu ustavnog poretka). Kao akt pozitivizacije načela legitimnosti, ustav je stvar ekstremne, a ipak dokučive kompleksnosti koja ne može da se redukuje na normativni oblik svog postojanja.” Ustavom su, znači, pozitivisani i normativno postavljeni „proceduralni preduslovi za postizanje konsenzusa u procesu odlučivanja” (Isto: 57).

Drugim rečima, ustavni poredak je krajnji i normativan produkt početnog a naknadno potvrđivanog ili nanovo formulisanog konsenzusa u jednom društvu na dve tačke:

prva, nepovredivosti i neotuđivosti prirodnih prava čoveka na život, slobodu i imovinu i

druga, suverenosti naroda (zbira svih slobodnih individua), kojom se ograničava vlast i zadržava pravo na njenu promenu.

Valjanost jednog poretka, normiranog ustavom, iskazuje se i meri njegovim legitimitetom. „Potreba za legitimitetom je uslov svake vladavine, a postojanje legitimiteta znak „dobre” vladavine.” (Podunavac, 1988:11) Ustavni je poredak, znači, legitiman dokle god postoji većinski i dobrovoljan konsenzus podanika oko ustrojstva vlasti i načina njenog praktikovanja. Za tu su svrhu ustavom utvrđene procedure postizanja (izbori), ali i materijalizacije (smešnjost vlasti) društvenog konsenzusa. To znači da je konsenzus dinamička kategorija, te da građani jednom dati pristanak na konkretno vladanje njima, mogu i da povuku.

Narušavanjem konsenzusa deligitimiše se postojeći poredak vladavine. U tom se trenutku aktivira princip narodnog suvereniteta, iz koga ističe pravo građana da zatečeni poredak (lošu vladavinu) menjaju. Time, u stvari, otpočinje procedura za postizanje novog - „racionalnog i demokratski zasnovanog” - konsenzusa građana o potrebi (pre)uređenja sopstvenog društva i načina upravljanja njime.

Ukoliko zatečeni ustavni poredak može da realizuje naloge novog konsenzusa nije nužna njegova izmena. U suprotnom, poredak je u celini ili delu podložan promeni koja se legitimiše novom rezultantom konsenzusa. To znači da u praktikovanju svoje suverenosti građani mogu na bazi novonastalog konsenzusa, a nezavisno od volje trenutnih vladalaca, da menjaju i ustavni poredak.

Stoga se demokracičnost ustavnog poretka meri prohodnošću procedura za njegovu promenu. To je, ujedno, pokazatelj njegove konzistentnosti – sklada ustavnih normi, postuliranih prava i političke prakse vladalaca. Promenljivost poretka zavisi od valjanosti ozakonjenih procedura za ponovno postizanje društvenog konsenzusa. Zato ustavni poredak ne može da štiti samog sebe, niti može da bude izolovani predmet državne zaštite silom. Pod primarnom zaštitom su procedure postizanja i primene društvenog konsenzusa. Sledi, da nakon postizanja novog konsen-

zusa i procedure mogu biti menjane. Svaki pokušaj vlasti da kršenjem procedura i/ili odbacivanjem zahteva novog konsenzusa spreči promene, nužno vodi u društveni sukob.

Ishod sukoba htenja građana za promenama i želje vladodržaca da očuvaju svoju moć uvek je konkretno uslovljen, te time unapred nesaznatljiv. Stoga je „u istoriji političkih borbi (...) pojam i poziv na stanje legitimiteta, uvek išao u paru sa pojmom ilegitimiteta (uzurpacije)”. Ilegitimna vladavina „mogla bi se opredeliti kao antiteza legitimnoj vladavini: to je vladavina u kojoj se vlast izražava u skladu sa principima i pravilima koji su nametnuti silom i nisu prihvaćeni od onih kojima se vlada. Nelegitimna vladavina uvek sadrži još jedan „momenat” - ona niti je sposobna niti želi da respektuje principe legitimiteta pomoću kojih pretenduje da opravda svoju moć. Ona je praćena, po pravilu, detronizacijom legitimiteta i grubim nasrtajima na slobodu i autonomiju političkih podanika.” (Podunavac, 1988:24-25) Budući da su, pri takvim pretpostavkama, građani uskraćeni za legitimno pravo legalne izmene vlasti i poretka, oni političku borbu za promene začinju i vode izvan poretka, ali i nasuprot njemu.

Ustav SRJ nominalno počiva na civilizacijskim dostignućima Moderne. U saveznoj državi „vlast pripada građanima” (čl. 8), a država, koja je „zasnovana na vladavini prava” (čl. 9), „priznaje i jamči slobode i prava čoveka i građanina koje priznaje međunarodno pravo” (čl. 10). U skladu sa tim, Ustavom se izričito štiti neprikosnovenost života čoveka (čl. 21), kao i „nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta čoveka, njegove privatnosti i ličnih prava” (čl. 22). Potom je nizom članova Ustava (23-68) zagarantovano pravo građana na ličnu slobodu, slobodu ubedenja, savesti, misli i javnog izražavanja mišljenja. Isto im je tako zagarantovano pravo svojine i nasleđivanja. Zato je „vlast u Saveznoj Republici Jugoslaviji organizovana (je) na načelu podele na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast” (čl. 12). Princip je političkog pluralizma ujedno proglašen za „uslov i jemstvo demokratskog političkog poretka u Saveznoj Republici Jugoslaviji” (čl. 14). Iz toga je usledio i set prava na političko udruživanje i delovanje, slobodan govor i javno istupanje, kao i javno kritikovanje rada državnih i drugih organa. U skladu sa ovim, zajamčena je sloboda štampe i drugih vidova javnog obaveštavanja.

Utoliko korpus, Ustavom zaštićenih, prirodnih i izvedenih prava čoveka predstavlja temelj početnog konsenzusa građana SRJ. Pošto se radi o složenoj državi, tome treba pridodati i zaštićena prava republika članica, odnosno suverene vlasti pripadnih im naroda. Ostala ustavna materija predstavlja samo normativnu izvedbu prethodnog društvenog konsenzusa. Važeća je institucionalna izvedba ustava u tom kontekstu sekundarnog ranga. Legitimitet je savezne i/ili republičke vlasti, dakle, direktno uslovljen ostvarenošću prava slobodnih individua i suvernih naroda. Odricanjem početnog pristanka za vladanje njima započinje delegitimizacija vlasti, pa građani stiču pravo da uz vlast menjaju i postojeći ustavni poredak.

Tim pre, što se sadašnji poredak u Srbiji, a preko toga i u SRJ „može označiti kao osobita forma kvazilegitimne vladavine, stalna težnja da se uzurpaciji daju legitimacijska svojstva (...) Političke ustanove rušile su se uvođenjem starog ohlokratskog principa, deinstitucionalizacija poretka prava i politike ustanovila je stanje „anarhije u ime poretka“, a hiperinflacija pravnih normi išla je uporedo sa stanjem ugroženih sloboda i neosiguranih prava.” (Podunavac, 1998:214) O tome svedoče i skorašnje izmene u Ustavu SRJ kojima su poništeni temelji federativnog ustrojstva Jugoslavije¹⁸, a utrt put za ovekovečivanje cezarističkog tipa vladavine.

Iz ravni principa lako je izvući zaključak da je u eventualnoj odbrani ustavnog poretka primarna obaveza VJ da štiti prirodna prava građana i suverenost naroda. To od nje zahteva da odbranu poretka razluči od odbrane trenutnih posjednika vlasti. Pod njenom zaštitom treba da budu procedure za postizanje novog ili potvrdu prethodnog društvenog konsenzusa. Time će ona štititi pravo građana da povuku ili potvrde svoju predašnju saglasnost sadašnjoj vlasti. A ako građani tu saglasnost povuku, Vojska mora da štiti njihovo pravo da vlast promene i uspostave novu. U takvim uslovima, zadatak je Vojske ne samo da spreči nasilnu promenu, već i nasilno održavanje vlasti koja se krije iza ustavnog poretka. Drugim rečima, ona je obavezna da spreči svako nasilje, bez obzira čime se ono legitimiše.

¹⁸ Uporedi: Rezolucija Skupštine Crne Gore, Danas, 10. jul 2000.

Ulaskom u kriznu stvarnost načela se povlače pred silom (oružane) moći aktuelne vlasti kojom je ona obesmisllila procedure. Ukidanjem slobodne javnosti vlast odbija da prizna društvenu krizu, ali i svoj gubitak legitimiteta. Pokušava da ga nadomesti „negativnim legitimitetom“ koji počiva na „totalitarnom obrascu prijatelj-neprijatelj“. Očekuje da iz toga istisne „organizovani konsenzus“, do koga se stiže korumpiranjem dela populacije, odnosno represivnom pasivizacijom ostatka. (Podunavac, 1998:213) Vlast je time građanima ne samo ukinula mogućnost da kroz ustavni poredak ostvare svoju političku volju, već je i svaki zahtev za promenama ideološki diskvalifikovala. Uveliko se sprema da takve zahteve i krivično sankcioniše.¹⁹ Gurajući većinu građana izvan poretka, vlast ih je uputila na vaninstitucionalnu političku borbu.

(b) Vrhovno komandovanje VJ

Prethodno prikazan skup normi kojima su uređene procedure i nadležnosti u vrhovnom komandovanju nam dozvoljava dodatne komentare.

Federalna struktura treće Jugoslavije je, verovatno, ključni razlog dodeljivanja kolektivnom telu prava vrhovnog civilnog komandovanja Vojskom. Pristavši da deo svojih suverenih prava prenesu na saveznu državu, republike-članice su preko svojih zastupnika u Vrhovnom savetu odbrane stekle pravo da (su)komanduju VJ. Pod svojom su kontrolom zadržale, bar nominalno, centralni aparat državne odbrane, ali i prinude.

Funkcionalni su razlozi naložili da se izvršenje odluka (komandi) Saveta delegira jednom članu - predsedniku SRJ, koji je ujedno i predsednik Saveta. Time se izašlo u susret operativnim zahtevima jednostarešinstva i subordinacije u vojnoj organizaciji. Isto se tako želelo izbeći istovremeno, a neusaglašeno trojno komandovanje. Da ovlašćeni delegat ne bi ugrozio prava sukomandanata, Ustav mu je striktno naložio da se u komandovanju VJ mora držati odluka Saveta. Važnost ovog principa je potvrđena, kako smo pokazali, njegovim prenosom u zakonske akte.

¹⁹ O tome svedoči predloženi pa povučeni Zakon o borbi protiv terorizma; vidi: Danas, 1-2. 07. 2000, str. 1-3.

Ustavotvorac je, međutim, propustio da svoj koncept kolegijalnog komandovanja Vojskom izvede dosledno i do kraja. Ispustio je da Ustavom uredi proceduru odlučivanja u Vrhovnom savetu odbrane. Ostalo je nepoznato da li se odluke donose konsenzusom ili većinski. Isto tako, nije precizirano da li VSO može da odlučuje u krnjem sastavu ili je neophodno prisustvo sva tri člana da bi odluke bile pravno valjane.

Pretpostavimo da je to uređeno Poslovníkom za rad VSO, mada nema javnih dokaza da on (ne)postoji. Ukoliko je ova materija zahvaćena Poslovníkom, onda je time izmenjen intencijalni naum Ustava da garantuje suverenost i ravnopravnost svojih konstituenasa. Pošto Ustav predviđa i unutrašnju upotrebu Vojske, zbog toga može da se desi da odluka o upotrebi VJ u nekoj od republika bude usvojena bez prisustva i saglasnosti njenog predsednika - člana VSO.

Povrh svega, ustavotvorac je izbegao da odredi postupke za utvrđivanje skladnosti komandovanja predsednika SRJ sa odlukama VSO. Nepoznato je, dakle, da li, kako i kada VSO proverava da li se njihov delegirani komandant pridržava zajednički usvojenih odluka. Odnosno, da li njegovi akti imaju legalno uporište u odlukama VSO. Sledstveno tome, ne zna se da li i kako VSO može da sankcioniše, na primer opozove ili izmeni, komandne akte predsednika SRJ, ako ti akti nisu u skladu sa njegovim odlukama.

Ustavna je praznina zaokružena izostankom procedura i instrumenata za uspostavljanje političke odgovornosti VSO. Time je postupak izuzimanja VSO i njegovih članova od odgovornosti kompletiran. Ne samo da je nepoznato da li se i kako sankcioniše pojedinačna odgovornost u okviru VSO, nego se ne zna da li uopšte i kome ovo telo kolektivno odgovara. Širokim bi se tumačenjem mogla eventualno utvrditi kontrolna nadležnost Savezne skupštine. Ali se ne bi moglo dokazati i njeno pravo da VSO uzima na političku odgovornost za konkretno (ne)činjenje.

Ustavne manjkavosti podupiru procenu da od realnog odnosa političkih moći zavisi da li će i koliko biti poštovane procedure i nadležnosti u komandovanju Vojskom. Činjenica da je centralna moć van dohvata institucija sistema, upućuje na bar dve pretpostavke: prva, da odluka o unutrašnjoj upotrebi VJ može biti

doneta po nekompletnoj proceduri, i druga, da zbog toga u finišu krize Vojska može da se pojavi kao relativno samostalan politički subjekat.

Time stižemo do centralnog problema: da li i kako Vojska može i sme da interveniše u političku krizu?

Vojska pred izazovima krize

Pošto je, bar formalno, potčinjena civilnim vlastima i isključena iz političkog odlučivanja, Vojska ne bi smela da se meša u tekuće političke procese. Skladno principu subordinacije ona je dužna i da bespogovorno izvršava naređenja Vrhovnog saveta odbrane. Ustav, znači, Vojsci nije dozvolio mogućnost da odbije ijedno naređenje o sopstvenoj upotrebi. Vojnom je licu, doduše, dato pravo da ne izvrši naređenje pretpostavljenih starešina koja se tiču službe, „ako bi izvršenje naređenja predstavljalo krivično delo” (Zakon o VJ, čl. 37). Iz ove se odredbe ipak ne može izvoditi i pravo Vojske da ne postupi po naređenju svoje komande.

Tekuća kriza stavlja ili može tek da stavi VJ i njen komandni vrh pred teške izazove i dileme. Na primer, već obaveza VJ da čuva teritoriju SRJ ima ograničeno dejstvo. Ona je tu obavezu propustila, doduše pod pretnjom daljih NATO razaranja, ali i po političkom nalogu vlasti, da ispuni na Kosovu.²⁰ Ovoj se obavezi Vojske preči i ustavno pravo građana Crne Gore da suvereno (referendumom) odluče o ostanku ili izlasku iz zajedničke države. Ako oni to ipak urade slobodnom voljom i po legalnoj proceduri, trebalo bi da usledi sporazuman državni razlaz - odeljivanje Crne Gore od SRJ i deobni postupak sa Srbijom. U toj bi soluciji prestala obaveza Vojske da štiti celovitost teritorije SRJ. Ukoliko bi, pak, savezna vlast jednostrano poništila volju većine građana CG, a

²⁰ „Vojska (se) po Vojno-tehničkom sporazumu, izvukla sa prostora Kosova i Metohije, to je bila odluka najviših državnih organa i Skupštine Jugoslavije. VJ je morala da izvrši i jedan takav zadatak.”, Nebojša Pavković, Načelnik GŠ VJ, prema: Nedeljni telegraf, 25. 08. 1999. str. 5

(krnji) Vrhovni savet odbrane naložio očuvanje celovitosti SRJ, Vojska bi ušla u rizik sukoba sa dojučerašnjim sugrađanima.²¹

Potencijalni oslonac VJ samo na obavezu odbrane ustavnog poretka, takode, nije čvrst i/ili dovoljan. Pre svega zato što je rečena odredba, kako smo prethodno prodiskutovali, ustavom postavljena dovoljno široko, pa time i nedovoljno precizno.

U supozicijskoj situaciji vojni bi vrh mogao da se, pozivom na svoj legalizam, postroji iza Vrhovnog saveta odbrane. Odnosno, on bi tad odluku i odgovornost o upotrebi VJ prepustio, kao što to nalaže Ustav SRJ, svom nadređenom. Time bi sebe unapred sveo samo na izvršioca vrhovne, a normativno nadležne, političke volje. Budući da stvarnost ne može biti obuhvaćena normom bez ostatka, u ovoj bi tački mogli nastati opipljivi problemi za vojni vrh.

Vrhovnu komandu, naime, čine tri predsednika, a dvojici od njih (predsedniku SRJ i Srbije) je legitimitet dobroano sporan kako u Srbiji²² tako i u Crnoj Gori. Oni tek treba na skorašnjim izborima da ga ponovo provere.²³ Istini za volju i trećem članu (predsedniku CG) legitimitet osporavaju lokalni i savezni politički protivnici. U tome ne zaostaje ni vojni vrh, pa je Informativna služba GŠ VJ saopštila, uz ostalo, da su „najnovije aktivnosti predsednika Crne Gore i ministara iz njegove administracije (su) opasne, budući da su nesaglasne sa opredeljenjima i interesima pripadnika Vojske Jugoslavije i građana Savezne Republike Jugoslavije i Crne Gore”.²⁴ Sudeći, međutim, po rezultatima poslednjih predsedničkih i parlamentarnih izbora u Crnoj Gori legitimitet Mila Đukanovića u matičnoj državi je nesporan (Goati, 1999:187-207).

²¹ Hipotetička bi situacija bila za Vojsku mnogo složenija, jer bi se u toj varijanti moglo očekivati i međunarodno priznavanje državne samostalnosti Crne Gore, čime bi VJ u slučaju intervencije bila proglašena agresorom, što bi, pak, moglo da bude povod za međunarodnu vojnu (NATO)intervenciju.

²² Na primer, 62% građana Srbije 1999. godine nije imalo poverenja u predsednika SRJ (Slavujević, 2000:145-147)

²³ Međutim, taj će legitimitet i u slučaju pobede sadašnje vlasti biti sporan, jer je najnovijim zahvatom u izbornom zakonodavstvo omogućena pobeda i bez izlaska 51% građana na birališta; uporedi: Predlozi novih izbornih zakona, Danas, 22-23. 07. 2000, str. 6-7.

²⁴ Ceo popis primedbi i političkih (dis)kvalifikacija vidi: Milo Đukanović Protiv Vojske i građana SR Jugoslavije, Vojska, 13. 07. 2000, str. 8.

Dokle god se kriza bude odvijala u političkom polju vojni vrh može svesno i da ignoriše deficit legitimnosti svih ili nekog od svojih naredbodavaca. On čak može, kao što sad čini, da podrži ili se uključi u kvazi-legitimisanje ili delegitimisanje jednih na račun drugih članova Komande.

Eventualna masovna pobuna gradana ili većinska građanska neposlušnost bi, međutim, direktno opovrgle legitimitet aktuelne vlasti, pa time i nekog ili svih članova Vrhovnog saveta odbrane. Ako bi u tom trenutku usledila zapovest da se Vojska upotrebi protiv gradana, vojni bi se vrh, nezavisno od toga čime bi ta zapovest bila pravdana, našao u prelomnom škripcu. Time bi neopozivo bio prinuđen da izabere stranu i sebe odredi ili kao zaštitnika, personalno konkretne, vlasti ili kao zaštitnika života gradana, ali i njihovog prava da delegitimisan poredak slobodnom voljom promene.

Na potencijalno prekretnoj tački vojni bi vrh mogao da se suoči i sa problemom legaliteta svoje Vrhovne komande. Iz Ustava SRJ sledi da Vrhovni savet odbrane odluke donosi u punom sastavu. Ni između redova („u duhu ustava“) nije ostavljena mogućnost da krnji Savet (bez jednog ili čak dva člana) komanduje VJ. Još manje je dozvoljeno predsedniku SRJ da Vojskom komanduje bez prethodnih odluka Saveta. Odluke su, pak, punovažne tek ako ih je Savet doneo kolektivno i u punom sastavu. Ove su odluke ujedno za predsednika SRJ obavezujući pravni izvor i politički okvir. One su, isto tako, ustavna mera legaliteta komandnih radnji predsednika SRJ u ratu i miru. Sva akta doneta izvan ovog ustavnog okvira predstavljaju kršenje Ustava i legalno su osporiva.

Ako se u kritičnoj tački vojnom vrhu i VJ steknu oba nepovoljna uslova - Vrhovne komande upitnog legaliteta - oni će svoju konačnu odluku morati da donesu po meri svoje profesionalne i građanske savesti. U tom će se trenutku obelodaniti stvarni sadržaji patriotizma VJ i njenih čelnika kojim se tako rado javno legitimišu.

Profesionalni će vojnici, budući da su prihvatili obavezu da izvršavaju naredjenja, potencijalne dileme moći da rešavaju jedino u ličnoj ravni. U slučaju neslaganja preostaje im ostavka. U slučaju pristanka sledi izvršenje zadataka, a možda i unapređenje. U obe

varijante oni moraju unapred da prihvate sve i krajnje konsekvence koje slede iz učinjenog izbora. Ako podnesu ostavku konsekvence snose samo oni. Ako, pak, pristanu na eventualnu političku (zlo)upotrebu Vojske, a time i sebe, oni će konsekvence sopstvenog izbora (privremeno) proslediti drugima.

Pre donošenja ikakve odluke vojni bi vrh trebalo da u razmatranje uvede i obaveze Vojske prema građanima (narodu). Ne samo zato što ga na to upućuje Ustav, već zato što to od njega očekuju i građani. Mada građani Srbije²⁵ izražavaju zamašno nepoverenje prema institucijama sistema, najveći broj njih (65%) je svoje poverenje poklonilo VJ (Slavujević, 2000:139-143).

Otklonimo li retorička objašnjenja (ljubav prema narodnoj vojsci i pobedniku nad NATO, patriotizam i sl.), razloge poverenja u Vojsku treba prvo potražiti u strahovima koji opsedaju građane. Oko 80% njih je u strahu od građanskog rata i socijalnih nemira, a za ličnu je bezbednost zabrinuto 57% građana. Pri tom se od proterivanja plaši 52%, dok od gladi strahuje 70%, a od vlasti čak 80% građana (Puzigaća, 2000:116-123).

Za valjano tumačenje visokog poverenja građana Srbije u VJ, nedostaju nam saznanja o izvorima, sadržajima i uzrocima njihovog poverenja, njihovom znanju i informisanosti o Vojsci itd. I pored toga, može se pretpostaviti da građani od Vojske pre svega očekuju da ih ona zaštiti od postojećih ili nadolazećih nevolja, tj. da im odagna strahove. Iskazanim poverenjem oni su izrazili i svoju nadu u sposobnost i spremnost Vojske da to, ako bude pritrebalo, i uradi.

Hipotetičkom se analizom sasvim izgledne, a unapred nepredvidive, situacije ne mogu dobiti pouzdani odgovori na pobrojane dileme. To stoga, što je reč o jednačini bez ijedne poznate. Prvi član jednačine jeste snažna odlučnost režima da svim sredstvima sačuva vlast. Drugi tvori javna spremnost većine građana i opponentskih grupacija da tu vlast legalnim i mirnim putem promene. U kakvom će se odnosu na kritičnoj tački naći ova dva elementa, kao i kakvu će reakciju izazvati njihova smesa, za sad je nepoznato. Utoliko niko pouzdano i unapred ne može da sazna ili pred-

²⁵ U momentu pisanja autor nije imao na raspolaganju rezultate ovakvih istraživanja u Crnoj Gori

vidi ponašanje vojnog vrha, Vojske i njenih pripadnika u prelomnim trenucima. Pa čak ni oni sami.

Do preliminarnih se saznanja ipak može doći kratkim propitivanjem dostupnih pokazatelja o vojno-političkoj prirodi VJ.

Obrisi vojno-političkog profila VJ

Dometi (post)ratnog uobličavanja Vojske početno se mogu otkriti merenjem njene udaljenosti od startnog modela - bivše JNA. Dobijeni rezultati će dozvoliti i uvodnu procenu primaknutosti VJ modelu demokratske civilne kontrole.

Novu i staru vojsku, ma koliko izgledalo paradoksalno, povezuje ćutnja o JNA. Dokaz za to je evidentan manjak temeljnih analiza vojno-političkog i socijalnog bića JNA, a time suštine i uzroka njenog ratnog angažmana završenog krahom.²⁶

Razloge prestanka bavljenja bivšom vojskom lako je dokućiti. Kako je rat seljen po Yu-republikama, a ona proterivana (premeštana) iz jedne po jedne, tako se gasio svaki interes za nju. Tim je tempom, a po meri izlućivanja srpskih vojski, JNA arhivirana i od svojih naredbodavaca.

Povremeno joj se vraćaju generalski baštinići njene ratne (zlo)upotrebe.²⁷ Amnestirajući pri tom sebe i srpski režim, oni se ćvrsto drže zvanićne verzije ratne uloge JNA.²⁸ Ne ćudi, stoga, strogo izbegavanje kljućnih tema, kao što su: partijsko biće JNA, korporativni duh njenog sastava, tokovi i rezultati srpsko-armijskog sprezanja uoći i tokom rata, manipulacija boraćkim sas-

²⁶ Ćutnja vlada i u strućnim krugovima, o ćemu svedoći mali broj bibliografskih jedinica posvećenih (pred)ratnoj ulozi JNA; uporedi: Bojana Vukotić: Jugoslovenski autori o krizi i raspadu Jugoslavije, Sociološki pregled br. 4/95, Beograd, s. 565-581; Dobrića Stanković, Zlatan Maltarić, Svetska bibliografija o krizi u bivšoj Jugoslaviji, Međunarodna politika sa grupom izdavaća, Beograd, 1996.

²⁷ i to s dvostrukim ciljem: opravdavanja njenog srpskog svrstavanja i dokazivanja transformacije VJ; uporedi neke od brojnih intervjua bivših naćelnika GŠ VJ: Ź. Panić, (Vojska, 31. decembar 1992) i M. Perićić (Vojska, 27. april 1995);

²⁸ Utoliko je i brošura Kadijević Veljka (Moje viđenje raspada, Politika 1993) samo deo postupka samoopravdavanja generalskog triumvirata JNA (ukljućiv: Stane Brovet i Blagoje Adzić), ali i stvaranja alibija S. Miloševiću;

tavom i oficirskim korom, armijski udeo u nastanku paravojsnih formacija, ratnim zločinima itd.

Iza situacionih i manipulativnih razloga sadržajne ćutnje o JNA kriju se, ipak, druge namere. Stvarne razloge ćutnji treba potražiti u postratnoj stvarnosti SRJ. Svako bi javno zavirivanje u bazična obeležja JNA, naime, nužno nametalo paralele sa VJ.

Da podsetimo: decenijama je konstanta generalske upotrebe JNA bila služenje sopstvenim interesima. Lojalnost Josipu Brozu i Partiji oni su sporazumno menjali za svoju samovolju u Armiji. Smrt Vođe im je poslužila za izlazak na javnu scenu. Legitimišući se njegovim kultom, vrhovni su generali prisvojili pravo da ideološki i politički arbitriraju u državnim stvarima. Kad su, međutim, počele da im se krune Yu-socijalističke osnove vernosti sebi, oni su se priklonili (srpskoj) strani koja im je jedina nudila državno pribežište i opravdanje (Remington, 1995:165).

Najnoviji razvoj događaja upozorava da bi prvi generali VJ, ako budu prinudeni da biraju između interesa režima i građana, mogli da, po uzoru na svoje prethodnike, izaberu režimsku a zapravo svoju stranu.²⁹

Uoči Yu-rata JNA je s pravom označena kao ideološki bastion komunističkog konzervativizma. Vojni ga je vrh dokazao upotrebom JNA i njenih pripadnika za navodnu odbranu socijalizma. U to ime Generalštab je krajem 1990. godine potčinjene primorao da pristupe Savezu komunista - pokretu za Jugoslaviju.

Početak rata srpski su generali JNA odmah napustili socijalizam i jugoslovenstvo. Ali nastajuću vojsku nisu lišili ideološke indoktrinacije. Samo je ona sad vršena u formi patriotizacije. Svaki je završeni, a izgubljeni rat, međutim, otkrivao ispraznost režimske ideologije. Potvrdilo se da je ideologija svesrpsstva (Popov, 1993) bila samo instrument za očuvanje apsolutne vlasti Slobodana Miloševića.

U ovoj se tački potvrđuju bitne sličnosti između generalskih elita JNA i VJ. Obe su one, u ime patriotizma ili kog drugog

²⁹ Na to upozorava i odnos Generalštaba VJ prema masovnim protestima širom Srbije tokom zime 1996/97, koji je nominalnu neutralnost vrlo brzo napustio u korist rešavanja problema „u okviru institucija sistema“, koje su, inače, u vlasti SPS i pod kontrolom S. Miloševića (uporedi: NB, 7. januar 1997, s. 2);

prigodnog razloga, (bile) spremne da učestvuju u režimskim manipulacijama ratom, mirom i vlašću.³⁰

Izgleda da je ideološka podatnost vojske, ojačana njenom ratnom odanošću novom vodi, nadživela mir. Ne čudi, stoga, da Voda i generali odbijaju da jedni druge prepuste iskušenjima demokratske civilne kontrole. Vodi da bi očuvao cezarističke insignije (Podunavac, 1995:230) treba ideološki privržena i lično odana³¹ vojska. Generalima, za uzvrat, treba Voda koji može da ih, čuvajući sebe, sačuva od odgovornosti za ratove i njihove pogubne rezultate.

Partijsko-policijska podobnost bila je noseći princip kadrovske selekcije u JNA. To je ujedno bio glavni (represivni) instrument komunističke i jugoslovenske monolitizacije (pod)oficirskog sastava. Izbijanjem rata ideološko-nadnacionalni monolit je pukao po etničkim šavovima. Od tog je trenutka etnička podobnost (p)ostala ključna kadrovska diskriminanta u svim ju-vojskama, uključujući i VJ. Ovome se, s obzirom na prirodu rata, teško može sporiti situaciona racionalnost. Čak bi se, u istom ključu, i njeno protezanje na postratni period moglo donekle objasniti.

Predašnja komunistička diferencijacija je u VJ zamjenjena patriotskom koja se, takođe, izvodi po proizvoljnim merilima.³² Dometi se zadržavanja arbitrarnih principa unutrašnje diferencijacije nisu mogli sakriti. Po otpustu etnički nepodobnih, počela je potraga za nepouzdanim pojedincima iz redova saplemenika i/ili ratnih saboraca.³³

Uz sve razlike, u tekućoj se diferencijaciji lako prepoznaju specijalratovske metode eliminacije „drugog“, poznate iz JNA. Čak i ako to shvatimo kao oblik interne preraspodele moći, te kao

³⁰ Tako je, na primer, tadašnji komandant RV i PVO u VJ general Stevanović, u vreme predizborne čutnje, izjavio da nijedan „srpski general ne bi, u sadašnjim uslovima, pristao da bude ministar u Panićevoj (Milana Panića - MH) vladi“, prema: Večernje novosti, Beograd, br. 24.793, s. 2.

³¹ Činjenicu da je iz JNA/VJ u periodu od januara 1992. do februara 1994. po raznim osnovama udaljeno preko 100 generala i admirala, treba, uz sve ostalo, shvatiti i kao stalnu potragu S. Miloševića za (bespogovorno) lojalnim vojnim vrhom;

³² Uporedi: redakcijski komentar „Dubok kadrovski rez“, Vojska, 14. 10. 1993, str. 5.

³³ O tome svedoči skorašnje oduzimanje činova generalu M. Perišiću i pukovniku D. Vukušiću; prema: Danas, 22. 06. 2000, str. 4.

režimski metod za povećanje lojalnosti, time novu vojsku nećemo udaljiti od JNA-etalona.

Socijalno-psihološki identitet pripadnika JNA proizveden je, kao i u drugim komunističkim vojskama (Jones,1985:92), kombinacijom više metoda. Sistemska izuzetost, statusna izuzetnost, socijalna potkupljivost, egzistencijalna zavisnost i ideološko anestežiranje rezultatno su davali korporativan duh³⁴ i autarhičnu vojsku. A sve to, u represivnom miljeu ideologizovane vojne organizacije. Iz tih je izvora pristizala spremnosti ogromne većine (pod)oficira da učestvuje u ideološko-političkim manipulacijama prethodnog, ali i sadašnjeg režima.

U tom su krugu nastali i važni razlozi brzog nacionalnog i operativnog rasapa JNA. Združenim se dejstvom ovih faktora može objasniti i izostanak ikakve profesionalne pobune u JNA, za koju je vojni vrh pred i u toku rata pružao obilje povoda. Politička se pobuna u to vreme više i nije mogla očekivati, jer su i pripadnici JNA pohrlili u nacionalne (nacionalističke) zabrane.

Zadržavanje sistemskih rešenja koja pogoduju obnovi korporativizma u VJ³⁵ dodatno opravdava njeno poređenje sa JNA. Demokratske manjkavosti SRJ, štaviše, čine ovaj sindrom postojanim. A on se u granicama normalnog jedino može zadržati profesionalnim preobražajem vojske i demokratskom kontrolom nad njom.

Tokom osamdesetih JNA se suočila s manjkom valjanih - socijalnih, političkih i vrednosnih - izvora za proizvodnju i održavanje željenog borbenog morala svojih pripadnika i jedinica.

Moral JNA, kao i TO, uostalom, zasnivan je na uverenju da socijalizam stalno produkuje dovoljne motive za oružanu borbu.³⁶ Vojni je vrh, stoga, računao da će građani masovno i voljno braniti socijalizam i drugu Jugoslaviju. On je, skladno tome, borbenu gotovost (moral) JNA merio ideološkim i dnevno

³⁴ Posebnost je već na ulazu ugrađivana partijsko-policijskom selekcijom, da bi preko izolovanog školstva pripadnike uvodila u zaseban sistem stambenog, socijalnog i medicinskog osiguranja, posebnu sudsko-zakonsku proceduru, hijerarhijski rastuće privilegije i diskreciona prava, izdvojenu partijsku organizaciju, specijalna odmarališta i povlašćene trgovine;

³⁵ tekuća akcija izgradnje 10.000 stanova za pripadnike vojske i policije tipičan je dokaz tome; Danas, 21. 03. 2000, str. 1.

³⁶ „Borbeni moral se temelji, prvenstveno, na socijalističkoj samoupravnoj

-političkim aršinima. Time je ceo postupak razvijanja i ocenjivanja borbenog morala (moralno-političkog stanja) bio namenjen sankcionisanju odnosa pripadnika JNA prema SKJ i njegovoj tekućoj politici.³⁷

Manjak legitimiteta vojni je vrh u završnici Yu-krize pokušao da nadomesti agresivnim ideološkim (samo)legitimisanjem. Štaviše, bez provere je poverovao u ideološke postulate koncepcije ONO. Tako je JNA u trenutku sloma partijskog i državnog projekta ostala i bez ideoloških generatora borbenog morala.

Nastajuće srpske vojske (VRSK, VRS i VJ) zamenu su našle u nacionalnoj ideologiji. I dokle god se pucalo, borbeni se moral takoreći sam i to dnevno proizvodio. Uništenje „ustaša“, „balija“ i osveta su bili dovoljno jaki povodi za voljno ratovanje. U tim su uslovima veliki patriotski ciljevi, poduprti propagandnim drilom vojski i javnosti, lako zamenili i/ili odložili zadovoljenje grupno-pojedinačnih ciljeva i interesa nižeg ranga.

Izbijanjem mira i udaljavanjem od rata, uverljivost ove ideologije sve više zavisi od tempa ozbiljenja (pred)ratnih projekata nacionalnog i državnog prosperiteta. A to su sasvim merljive kategorije - svaki ih pojedinac lako može pretočiti u sumu posedujućeg novca, stepen lične i porodične (socijalne, ekonomske i pravne) sigurnosti i prosperitetnosti.

Sad kad je u Srbiji/SRJ na delu borba za lično i porodično preživljavanje veliki se ciljevi postepeno demistifikuju. Time je otežano održavanje borbenog morala VJ na istrošenim i zlopotrebljenim (ideološkim) vrednostima. Tad ne čudi da je režim pribegao starim metodama za proizvodnju patriotizma građana i morala Vojske. Primenom specijalratovske matrice, izvedene iz tzv. teorija (unutrašnjih i spoljnih) zavera, u Vojsci i javnosti se po ritmu režimskih potreba podstiču ksenofobija i šovinizam (Neumann, 1974:246). Na toj se osnovi kod verujućih

svesti, slobodarskim i revolucionarnim tradicijama, ubedenju naših radnih ljudi i građana u opravdanost ciljeva za koje se bore i spoznaji društvenih vrednosti koje brane.“, Strategija oružane borbe, SSNO, Beograd, 1983, str. 74.

³⁷ Uredi: Uputstvo o praćenju i procenjivanju moralno-političkog stanja u JNA, SSNO, Beograd, 1979; Uputstvo za procenjivanje MPS u Teritorijalnoj odbrani, SSNO, Beograd, 1985.

etno-gradana proizvodi „jurišni“, a kod kolebljivih iznudi je „represivni“ patriotizam.

Od nastanka pa do nestanka, JNA i njen generalski kor su svoju političku moć i javni uticaj gradili na kultu Josipa Broza. Neizbežan element njihovog javnog i internog delovanja činila je upotreba, čak i mrtvog, Josipa Broza. On je korišćen kao uzor, teorijski etalon, pra-legitimacija, krunski dokaz generalske pravovernosti, ideološki i politički „bič“, ali i totem.³⁸ Krešcendo je dostignut na 9. konferenciji Organizacije SKJ u JNA 1989. godine³⁹ horskim zaklinjanjem prisutnih da neće skrenuti sa „njegovog puta“. No, kao što to biva kod lažnih (ketmanskih) vernika i armijski se vrh po otpočinjanju Yu-rata hitro odrekao dotadašnjeg, da bi lakše prigrlio novog (srpskog) kumira. Istim su tempom vojni prebezi počeli da temenaju svojim nacionalnim liderima u novim državama.

Poslednji događaji potvrđuju oživljavanje „brozovskog sindroma“ u VJ. Dva su temeljna razloga za to. Prvo, aktuelni se režim po autoritarnosti nije odmakao od svoje Yu-matrice. Drugo, vođa mu je po cezarističkim ambicijama dostojan naslednik velikog učitelja.

Verovatno i zbog činjenice da VJ i SRJ do Kosova zvanično nisu ratovali, Slobodan je Milošević za sad odoleo izazovima maršalske uniforme. Sebi je, međutim, već tokom predsednikovanja Srbijom upriličio unutrašnju vojsku pod imenom policije. Njenu je militarizaciju dovršio uvođenjem oficirskih i generalskih činova. Korist mu je od toga bila dvostruka: kod policajaca je razvio nove pogonske motive karijerističkog punjenja, čime je povećao njihovu zavisnost od svoje volje; podstičući konkurenciju između vojnih i policijskih generala, sve ih je uputio na međusobnu borbu za vaninstitucionalno sticanje njegove (političke i budžetske) naklonosti.

Formalne uslove za legalno komandovanje VJ Milošević je dosegao tek izborom za predsednika SRJ. To ga, međutim, nije

³⁸ Radi održavanja idolopoklonstva u svim vojnim objektima su deset godina stajali panoi sa slikama sa sahrane J. Broza;

³⁹ Uporedi: Deveta konferencija OSKJ u JNA, Vojno-politički informator br. 12/89, str. 7-34.

sprečilo da Vojsku već ranije, upotrebljavajući je preko drugih,⁴⁰ neopozivo stavi pod svoju kontrolu. Dolaskom u Beli dvor Milošević je reaktivirao sve službe i oživeo simbole svog prethodnika, te nije isključeno da uskoro posegne za uniformama i ordenima narodnog heroja. Pripreme za to su uveliko u toku.

Vojska se Jugoslavije od JNA, dakako, razlikuje po svojim borbenim gabaritima. Nova ju je vlast morala da sameri skraćenim geografskim koordinatama države. Izvršen je, isto tako, čitav niz promena simbola: činova, zastava, pravila službe itd. Vojska je Ustavom SRJ i formalno depolitizovana. Izostanak suštinskog raskida sa partijskom prirodom JNA, zamaskiran je nategnutim kontinuitetom VJ sa vojskom Srbije XIX veka.

Prava mera odmaknutosti VJ od JNA direktno se može utvrditi uvidom u odnos njenih vrhovnih generala prema krizi jugoslovenske državne i društvene zajednice.

Generalske (samo)refleksije

Danas se VJ i prvi joj generali nalaze pred suštinski istim izazovima kao i njihovi prethodnici iz JNA pre deset godina. Svi su parametri, dakako, izmenjeni. Ali su se temeljni uzroci ratnog raspada druge slili i kristalizovali u trećoj Jugoslaviji.

Generali VJ više ne mogu valjano da odgovore, bez obzira što se trude da ostave suprotan utisak, ni na jedno od ključnih pitanja:

- kolika je država koju treba da brane i koliki joj je vek trajanja?
- zbog čega im se država rastače spolja i iznutra?
- može li Vojska silom da očuva državu uprkos volji njenih konstituenasa?
- može li se silom sačuvati odbačena višenacionalna zajednica?
- da li je potiranje crnogorskih uslov za postizanje srpskih nacionalnih i državnih htenja (interesa)?
- da li će Vojska da čuva vlast ili neotuđiva prava građana i suverenost naroda?
- sme li Vojska da dejstvuje bez legalne i legitimne civilne vrhovne komande?

⁴⁰ knjieg Predsedništva SFRJ, nosioca funkcije predsednika Z. Lilića;

- vodi li eventualna unutrašnja upotreba Vojske u međunarodni i/ili građanski rat?
- da li vojna intervencija u krizu vodi raspadu države i angažovane vojske?
- ako režim i VJ počem poraze svoje sugradane, ko će im dići slavoluke?
- hoće li režim i Vojska u odbrani države imati međunarodnu podršku.

Sudeći po javnim nastupima, prvi generali VJ oko ovih i brojnih drugih pitanja nemaju dvojbe. Oni, stoga, stalno poručuju da su potpuno spremni da odbrane i zaštite sve što im se nađe u zoni dejstava. Pa čak i više od toga. Uvereni su, sva je prilika, da će ih u tom poslu bezrezervno slediti i svi potčinjeni. Računaju, štaviše, i na puno učešće naroda, a posebno patriota svih boja.

Od povlačenja sa Kosova generali su sa medijskog fronta⁴¹ odaslali nebrojano poruka u svim pravcima. Svoje učestalo javno političko delovanje, kako i dolikuje, objašnjavaju činjenicom da je otadžbina u opasnosti.

Početni se uvid o smeru i ciljevima istupa javno delujućih generala⁴² može steći ilustrovanim prikazom⁴³ ključnih tema o kojima oni govore, ali i ćute. O ćutnji, doduše, govori njihova glasnost. Svaka ćutnja ima svoj javni pandan. Tek sparene, nude celovitu obavest o generalskom govorenju. Javnim govorom oni (ne)namerno imenuju ono o čemu ćute, dok ćutnjom sve kazuju o svom govorenju.

Javno delujući generali govore i ćute o temama iz svoje nadležnosti. Za to su, uostalom i, bar nominalno, kompetentni.

⁴¹ Prezentacija knjige intervju generala Pavkovića „Na medijskom frontu”, pružila je generalu V. Lazareviću priliku da kaže i sledeće: „Knjiga o kojoj je reč posve je specifična. Njen glavni junak, mada ne samo u simboličnom značenju, jeste general Nebojša Pavković, Načelnik Generalštaba VJ. Sadržaj svih intervju omogućava čitaocu da sam zaključuje o visprenosti u vojnostručnoj proceni i predviđanju bez sumnje čelnog generala VJ, o njegovim sposobnostima kao ratnog komandanta, kao i o moralnim vrlinama, prvenstveno patriotizmu, karakteru i motivisanosti, o ličnoj i komandantskoj hrabrosti ...”, Vojska, 6. 7. 2000, str. 8.

⁴² samo od juna do avgusta 1999. g. general Pavković je kao k-dant III armije dao, kako su izbrojali njegovi potčinjeni generali, oko 50 intervju; uporedi: Blic, 24. 08. 1999, str. 3.

⁴³ svaka viša aspiracija podrazumeva naučno istraživanje, a takvo kod nas još nije urađeno

Manjak ih stručnosti, međutim, ne sprečava da se, reklo bi se suvereno, kreću po prošlosti i budućnosti, ekonomiji i politici, lokalnim i svetskim problemima.

Rečene ćemo tvrdnje ilustrovati tabelarnim prikazom tema o kojima vrhovni generali VJ govore, ali i čute. Krenućemo od tema, koje su u njihovoj nadležnosti i o kojima oni najčešće govore/čute:

Tabela br. 1

<i>Govore o:</i>	<i>Čute o:</i>
1) pobedi VJ nad NATO ⁴⁴ i njenom povratku na Kosovo (kad-tad)	1) dometu pobede koji je završen povlačenjem Vojske i NATO okupacijom Kosova; povratku VJ samo uz saglasnost SB UN
2) slavnoj i uspešnoj VJ ⁴⁵ , pa time i o svom komandantskom kvalitetu ⁴⁶	2) profesionalnom, materijalnom, tehničkom, socijalnom i moralnom stanju u VJ; udaljenosti VJ od JNA
3) narodnom poreklu VJ ⁴⁷ , njenom jedinstvu sa narodom ⁴⁸ i spremnosti da se brani narod ⁴⁹	3) broju dezertera i razlozima izbegavanja vojne službe; o ljudskim gubicima VJ; o poginulima i ranjenima; o odbijanju pojedinih roditelja da prime posmrtna odlikovanja
4) svom Vrhovnom komandantu, ⁵⁰ budućem narodnom heroju ⁵¹	4) svojoj nenadležnosti da sami biraju vrhovnog komandanta; o legalitetu i legitimitetu VSO; postojanju Vrhovnog komandanta OS Srbije
5) reorganizaciji VJ i novoj vojnoj doktrini ⁵²	5) nemanju politike i strategije odbrane, te doktrine upotrebe VJ; o nemanju državnog plana za preobražaj i reorganizaciju vojske i sistema odbrane

⁴⁴ „Ja sam i dalje na stanovištu da smo mi i moralni i vojni pobednici. Moralni - što smo uspeali da odbranimo zemlju od nametnute i ničim izazvane agresije, jer nismo dozvolili da agresor zauzme nijedan pedalj naše zemlje. Što se tiče vojničke pobede, ona je sadržana u tome što nismo dozvolili da oni samostalno uđu kopnenim snagama ...”, N. Pavković, intervju, Vojska, 14. 10. 1999, str. 10

⁴⁵ „Mi smo pokazali da imasmo nepobedivu vojsku i siguran sam, najbolju vojsku na svetu.”, S. Milošević, obraćanje naciji po potpisivanju Sporazuma u Kumanovu, Danas, 11. 6. 1999, str. 5. →

Javno delujući generali VJ još više govore i čute o temama koje nisu u njihovoj nadležnosti:

Tabela br. 2

<i>Govore o</i>	<i>Čute o</i>
1. uspešnoj obnovi i daljem razvoju ⁵³	1. suštini i uzrocima krize društva i države
2. stranim plaćenicima, unutrašnjim neprijateljima i "NATO pešadiji" ⁵⁴	2. svom pristrasnom političkom aktivizmu; prisustvu partijskim skupovima SPS i JUL
3. međunarodnoj zaveri ⁵⁵ protiv SRJ i Srbije	3. unutrašnjim sankcijama; režimskoj represiji; ograničavanju sloboda građana
4. separatizmu vlasti u Crnoj Gori; pripremi "slovenačkog scenarija" za napad na VJ ⁵⁶	4. nelegalnim promenama Ustava; koliziji ustava SRJ i Srbije; unitarizaciji SRJ; razlozima stvaranja VII bataljona vojne policije u CG
5. obavezi i spremnosti VJ da brani ustavni poredak ⁵⁷	5. legalnom i legitimnom pravu građana da promene ustavni poredak
6. nameri Vojske da spreči nasilnu promenu ili osvajanje vlasti	6. nasilnoj odbrani vlasti i ulozi vojnog vrha u tome
7. zaštiti institucija i nosilaca vlasti ⁵⁸	7. zaštiti života i prava građana
8. sprečavanju građanskog rata ⁵⁹	8. ko, kako i zašto priprema građanski rat

⁴⁶ „Po rezultatima koje su postigli (profesionalni pripadnici VJ - MH) u oružanoj borbi protiv agresora, to je najbolja vojska u našoj istoriji.”, N.Pavković, intervju, Vojska, 9. 3. 2000, str. 5

⁴⁷ „Vojska Jugoslavije, u skladu s dugom tradicijom vojnog organizovanja naših naroda, uvek je bila uz narod i sa narodom. To je potvrda njenog istinskog karaktera i mesta u društvu. Tako je bilo u toku odbrane otadžbine, tako je i u vreme bombardovanja.”, N. Pavković, intervju „Večernjim novostima”, prema: Vojska, 23. 3. 2000, str. 12

⁴⁸ „Vojska je uvek bila uz narod i s narodom. Neraskidivo jedinstvo Vojske i naroda koje se iskazalo i potvrdilo u toku ratnog stanja ostaće takvo. Tako je i na teritoriji Crne Gore.”, N. Pavković, intervju, Vojska, 9. 3. 2000, str. 5

⁴⁹ za to je indikativan sledeći iskaz gen. Pavkovića, NGŠ VJ: „mora se znati da sam ja vojnik i Srbin iz Srbije. Sve što sam do sada radio, radio sam u interesu

Srbije i uvek mi je u prvom planu bila Srbija i njen narod.", Nedeljni telegraf, 25. 8. 1999, str. 7; General kao da zaboravlja da je VJ savezna institucija, te interese Crne Gore i Crnogoraca i ne pominje!

- ⁵⁰ od početka agresije NATO vojni obavezno za S. Miloševića uz titulu predsednik SRJ upotrebljava i termin „vrhovni komandant“; uporedi od tad izdate brojeve nedeljnika Vojska
- ⁵¹ vidi: Predlog Generalštaba VJ da se predsednik SRJ Slobodan Milošević odlikuje Ordenom narodnog heroja, Vojska, 15. 6. 2000, str. 7
- ⁵² „Kako ćemo se braniti u budućnosti, već sad prilično dobro znamo. Definitivne odgovore i rešenja iznaći ćemo i izradom inovirane doktrine odbrane SRJ i izradom doktrine civilne odbrane (...) Posle izrade, po mojoj oceni, veoma realne vojne doktrine, pristupili smo reorganizaciji Vojske.“, gen. Ojdanić, Vojska, 8. 6. 2000, str. 6; ministar nigde ne pominje da li su osnove doktrine razmatrane u Saveznoj skupštini, u čijoj je nadležnosti politika odbrane
- ⁵³ „I danas na ovom mestu dokazujemo snagu naše države i politike našeg predsednika (...) gradimo ne obazirući se na čuđenje i nevericu dojučerašnjih neprijatelja i rušitelja.“, N. Pavkoić, govor u Aleksincu, prema: Vojska, 4. 11. 1999, str. 9.
- ⁵⁴ „Perišić je svojevrstan inicijator optužbi na račun VJ da formira paravojne formacije (...) Time on postiže da ga danas mnogi poistovećuju s propagatorima sa Zapada, jer, između ostalog, on širi neistine o mobilizaciji i poziva na neodazivanje i otvorenu neposlušnost u VJ. (...) Generali u penziji Martinović, Grahovac i Bošković su (...) se svrstali u stroj onih koji su de facto i de jure stali na drugu stranu (vlade Crne Gore - MH), među one koji, u sadejstvu sa Zapadom, nemilice napadaju ovu zemlju i narod, njegovu vojsku i njegovo državno rukovodstvo.“, D. Marinović, Vojska, 18. 5. 2000, str. 6-7.
- ⁵⁵ „Zato je sada zadatak svih nas (VJ i naroda - MH) da očuvamo stabilnost zemlje, jer ima dosta kupljenih duša, vazala Zapada koji žele da silom smenjuju vlast i uvuku zemlju u novu katastrofu.“, D. Ojdanić, govor u opštini Nova Varoš, vojska, 22. 7. 1999, str. 4.
- ⁵⁶ „Terorizam, separatističke pobune i drugi nasilni akti protivustavni su i protivzakoniti i usmereni su na samo biće države i naroda. (...) Scenarije koji su primenjivani u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni nećemo dozvoliti. (...) Prema tome, oni koji eventualno planiraju napade na VJ snose punu odgovornost za posledice.“, N. Pavković, intervju, Glas javnosti, 30. 5. 2000, str. 4.
- ⁵⁷ „Unutrašnji neprijatelj je svaki onaj koji krene na narod, koji pokuša da ruši državu, koji narušava njenu stabilnost, i kada nasilno menja ustavni poredak (...) U svetu više niko i ne krije da se daju velike svote novca za obaranje vlasti u Srbiji.“, N. Pavković, intervju, Blic, 1. 8. 1999, str. 11.
- ⁵⁸ „Grubi napadi na instituciju i nasrtaji na ličnost predsednika SRJ kulminiraju primitivnim pretnjama brutalnom fizičkom likvidacijom (...) Pretnje, optužbe i napadi na predsednika SRJ i vrhovnog komadanta objektivno su nasrtaji na sve pripadnike i Vojsku Jugoslavije u celini (...) Na takve nasrtaje, napade i pretnje usmerene na podiranje odbrane i ugrožavanje bezbednosti zemlje Vojska Jugoslavije objektivno mora da reaguje, ne samo zbog svoje ustavne i profesionalne obaveze i svojih pripadnika, već pre svega zbog snažne podrške naroda ...“, Saopštenje Informativne službe GŠ VJ, Vojska, 11. 5. 2000, str. 4 →

Lista tema o kojima generali govore i čute ukazuje na stilsku, sadržinsku, političku i ideološku podudarnost njihovih stavova sa stavovima SPS i JUL. Na to je pažnju skrenuo čak i vođa Srpske radikalne stranke, koja učestvuje u vlasti. On je, doduše, samo kritikovao ideologizaciju, ali ne i politički aktivitet Vojske i njenih prvih generala.⁶⁰

Izlaskom na javnu scenu generali su se, nema sumnje, uključili u političku i ideološku preradu stvarnosti. Utoliko ih ta stvarnost direktno opovrgava - ona im je argumentovana replika. Za razliku od njih, generali u modernim državama javno govore samo po pozivu (u parlamentu ili njegovim odborima) ili po odobrenju civilne vlasti. I to samo o temama iz svoje nadležnosti.

Učestala ideološka i politička intervencija vodećih generala u krizu iscertava i njene potencijalne kritične tačke:

1. Involucijom krize ka građanskom ratu i/ili otvorenoj i masovnoj državnoj represiji (diktaturi) rastu izgledi za unutrašnju upotrebu VJ;
2. U slučaju izborne pobjede opozicije nema garancija da će primo-predaja vlasti biti izvršena mirnim putem, te režim tom prilikom može radi svog opstanka pokušati da upotrebi VJ i
3. Post-izborna transformacija civilno-vojnih odnosa i VJ, zbog zadiranja u stečene pozicije i smanjene egzistencijalne sigurnosti profesionalnih vojnika, možda može ponukati generalski vrh na samostalnu političku akciju (pobunu ili vojni udar).

Niko još pouzdano ne zna kako će se Vojska i ključni generali ponašati u svakoj od potencijalnih tačaka. Sigurno je jedino, kako podsećaju iskustva sa JNA, da se u ratnim pregnućima, pogotovo

⁵⁹ „U poslednje vreme, pojedinci upućuju poziv građanima na neposlušnost a neki se usuduju da takve pozive upućuju i pripadnicima Vojske Jugoslavije. Takvi pozivi su uvod u kaos, bezakonje i građanski rat (...) To je ono što sada odgovara stranom faktoru da mi sami u zemlji uradimo ono što oni nisu mogli agresijom. Vojska je uvek bila protiv toga i učiniće sve da do toga ne dođe.”, N. Pavković, intervju, Glas javnosti, 30. 5. 2000, str. 4.

⁶⁰ „Ključne državne institucije ne smeju biti pod ideološkim uplivom. A, sve češće, javna istupanja generala Pavkovića ideološki su obojena, što nikako nije dobro. Vojska Jugoslavije ima pravo da se bavi i politikom, ali ne da u to gura ideologiju.”, V. Šešelj, intervju, Nedeljni telegraf, 12. 7. 2000, str. 6.

ako su ona usmerena protiv sugrađana, pravi odgovori dobijaju tek na kraju. Oni tad, međutim, prestaju biti važni. Da bude gore, tad su ti odgovori neopozivi i ne podležu naknadnim ispravkama.

Politički uvod u demokratsku civilnu kontrolu nad VJ

Većina se građana Jugoslavije danas našla pred, takoreći neostvarivim, zadatkom. Oni bi, ako žele da konačno razreše krizu, trebalo da istovremeno dostignu međusobno potiruće ciljeve: da na izborima i/ili legalnim sredstvima van-institucionalne borbe smene režim, a da mu pri tom ne daju dovoljan povod za upotrebu državne sile.

Stoga je nesporno da je obuhvatna pacifikacija Srbije i SRJ jedina brana od iskušenja potencijalnog unutrašnjeg rata. Ona, pak, pretpostavlja voljno i javno odricanje režima od ikakve upotrebe sile. Isto se to, dakako, očekuje od opozicije i građana.

Za tu svrhu opozicija bi trebalo da se, između ostalog, pozabavi i sledećim poslovima:

- a. izrada i javna promocija stručne analize potencijalnog režimskog repertoara za nasilnu odbranu svoje vlasti, kao i razrada postupaka i popis sredstava za eventualnu građansko sprečavanje unutrašnjeg rata;
- b. izrada i javna promocija delatne strategije društvenog razvoja;
- c. izrada i javna promocija koncepta nove spoljne politike i bezbednosnog situiranja Srbije (SRJ), s jasnim određenjem prema EU, SAD, Rusiji, Kini, susedima i postojećim sistemima kolektivne i zajedničke bezbednosti (UN, NATO, PFP, WEU);
- d. izrada i javna promocija polaznih osnova politike i strategije odbrane, kao i doktrine upotrebe VJ koje će biti ponudene budućem parlamentu na dalji rad;
- e. izrada i javna promocija Plana preuredjenja civilno-vojnih odnosa, uspostavljanja demokratske civilne kontrole nad VJ i njenog privođenja potrebama društva;

- f. izrada i javna promocija Nacrta plana transformacije VJ, koji će nova skupština u saradnji sa Vojskom finalizovati;
- g. izrada i javna promocija Predloga novom parlamentu ili ustavotvornoj skupštini za izmenu/ugradnju pojedinih odredbi ustava i zakona, kojima će biti stvorene normativne pretpostavke za demokratsku civilnu kontrolu nad VJ;
- h. izrada i javna promocija Programa budućeg obrazovanja (obučavanja) profesionalnih pripadnika VJ za civilnu kontrolu;
- i. izrada i javna promocija Programa za prekvalifikaciju i socijalno zbrinjavanje eventualnog viška profesionalnih pripadnika VJ;
- j. izrada Programa medijske i javne promocije ideje i načela demokratske civilne kontrole nad VJ.

Građani i opozicija režim ne mogu politički da pobeđu u uslovima pune izolacije Srbije i SRJ koju su nametnuli strani umešači. Da bi potpomogle demokratski preobražaj SAD i EU pod hitno treba da izmene svoju politiku prema SRJ. U tom cilju one bi iz svog delokruga mogle (morale) da povuku, ako već nije kasno, sledeće poteze:

- a. ukidanje, makar i oročeno, svih sankcija SRJ i njen povratak u sve međunarodne organizacije i institucije;
- b. formalno uključanje SRJ u Pakt stabilnosti;
- c. sistematska pacifikacija (demilitarizacija i demokratizacija) Kosova, koja zahteva razvlašćivanje kriminalizovanih elita bivše OVK, radi pozitivnog preusmerenja kosovskih Albanaca i političkog uključanja Srba i ostalih etničkih grupacija, što, pak, zahteva hitan i bezbedan povratak srpskih i ostalih izbeglica;
- d. trajna državna i politička stabilizacija Makedonije i Albanije, kao i dosledno garantovanje nepromenljivosti granica u regionu;
- e. izrada, u okviru radnih stolova Pakta za stabilnost, posebnih programa podrške demokratskom preobražaju civilno-vojnih odnosa u SRJ i ostalim državama Yu-porekla, kao i programa pomoći za socijalno amortizovanje posledica preuređenja i smanjenja VJ;

- f. pomoć medijima i nevladinim organizacijama u javnoj promociji koncepta civilne kontrole nad VJ, kao i u izradi programa budućeg obrazovanja (obučavanja) profesionalnih pripadnika vojske za civilnu kontrolu.

Ključni je uslov za trajnu pacifikaciju SRJ izborna smena Slobodana Miloševića i opslužujućeg mu režima. Tek kad udruženi građani uz pomoć, namenski okupljene, opozicije dosegnu taj cilj, steći će uslove da u sklopu demokratskih promena započnu i preuređenje zatečenih civilno-vojnih odnosa.⁶¹

Literatura:

1. Babović, Budimir (1999), Ljudska prava i policija u Jugoslaviji, IGP Prometej, Beograd
2. Basta, R. Lidija (1998), Uloga ustava u zemljama tranzicije centralne i istočne Evrope, u: Lavirinti krize, S. Samardžić, R. Nakarada i Đ. Kovačević (ur), Institut za evropske studije, str. 55-74.
3. Bjelajac, Mile (1994), Vojska kraljevine SHS/Jugoslavije 1922-1935, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, posebno str:44-54, 134-147. i 241-256.
4. Vasović, Vučina (1998), Organizacija vlasti i demokratija, u: Lavirinti krize, S. Samardžić, R. Nakarada i Đ. Kovačević (ur), Institut za evropske studije, str. 99-124.
5. Vuksanović-Anić, Draga (1993), Stvaranje moderne srpske vojske, SKZ, VINC, Beograd
6. Goati, Vladimir (1999), Izbori u SRJ od 1990. do 1998, Volja građana ili izborna manipulacija, CESID, Beograd
7. Grupa autora (2000), Sanctions now help only Milošević, Center for Policy Studies, Belgrade

⁶¹ Preliminarnu skicu neophodnih zahvata vidi u „Javne ćutnje o Vojski Jugoslavije”, (Hadžić, 1999:104-110)

8. Danopoulos, C.P, Zirker, D (1995), *Civil-Military Relations in the Soviet and Yugoslav Successor States*, Westview Press, Boulder
9. Zakon o Vojski Jugoslavije (1993), u: Zakoni, VINC, Beograd
10. Zakon o odbrani (1993), u: Zakoni, VINC, Beograd
11. Indić, Trivo, (1998), Nacionalizam - između političke emancipacije i zloupotrebe, u: *Lavirinti krize*, S. Samardžić, R. Nakarada i Đ. Kovačević (ur), Institut za evropske studije, str. 227-243.
12. Jonse, Ellen (1985): *Red Army and Society, A Sociology of the Soviet Military*, Allen & Unwin, Boston
13. Lazić, Dušan (1999), Spoljna politika Jugoslavije, u: *Ustavna i pravna pitanja jugoslovenske države*, Vesna Petrović (ur), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, str. 35-57.
14. Mandelbaum, Michael (1999), *A Perfect Failure: NATO's War Against Yugoslavia*, *Foreign Affairs*, Volume 78, No.5, pp. 2-8.
15. Mihailović, Srećko (2000), Politička i stranačka identifikacija, u: *Javno mnjenje Srbije*, S. Mihailović (ur), Centar za proučavanje alternativa, Beograd, str. 43-64.
16. Neumann, Franz, (1974): *Demokratska i autoritarna država*, Naprijed, Zagreb
17. Pajvančić, Marijana (2000), Ustavnost vanrednog stanja, u: *Ustavnost i vladavina prava*, Kosta Čavoški (ur), CUPS, Beograd, str. 435-455.
18. Perović, Latinka (1996), Beg od modernizacije, u: *Srpska strana rata*, (ed) Nebojša Popov, Republika, Beograd, str. 119-131.
19. Podunavac, Milan (1988), *Politički legitimitet*, Rad, Beograd
20. Podunavac, Milan (1995): Princip građanstva i priroda političkog režima u postkomunizmu: slučaj Srbija, u: *Potisnuto civilno društvo*, (ed) Vukašin Pavlović, Eko centar, Beograd, s. 221-235.
21. Podunavac, Milan (1998), Princip građanstva i poredak politike, Princip, Fakultet političkih nauka, Beograd
22. Popov, Nebojša: Srpski populizam. Od marginalne do dominantne pojave, specijalni dodatak, *Vreme* br. 135, Beograd;

23. Puzigaća, Milka (2000), Strahovi i raspoloženja, u: Javno mnjenje Srbije, S. Mihailović (ur), Centar za proučavanje alternativa, Beograd, str. 107-125.
24. Puhovski, Žarko (1990): Socijalistička konstrukcija zbilje, u: Napuštanje socijalizma, (eds) V. Gligorov, J. Teokarević, IMRP, Beograd, s. 9-24.
25. Rajs, Kondoliza (1991), Vojska u demokratskom poretku, Treći program, br. 90-91, Beograd
26. Robin Alison Remington (1995): The Yugoslav Army: Trauma and Transition, in: C.P. Danopoulos & D. Zirker (eds.): Civil-Military Relations in the Soviet and Yugoslav Successor States, Westview Press, Boulder, p. 153-173.
27. Samardžić, Slobodan (1988), Ustavni problemi demokratske transformacije SRJ, u: Lavirinti krize, S. Samardžić, R. Nakarada i Đ. Kovačević (ur), Institut za evropske studije, str. 75-98.
28. Slavujević, Zoran (2000), Razmere nelegitimnosti političkog sistema i njegovih institucija, u: Javno mnjenje Srbije, S. Mihailović (ur), Centar za proučavanje alternativa, Beograd, str. 139-154.
29. Stojanović, Božo (1998), Jugoslovenska privreda - dirigovana nestabilnost i neefikasnost, u: Lavirinti krize, S. Samardžić, R. Nakarada i Đ. Kovačević (ur), Institut za evropske studije, str. 247-263.
30. Strategija oružane borbe, (1979), SSNO, Beograd, 1983.
31. Uputstvo o praćenju i procenjivanju moralno-političkog stanja u JNA, SSNO, Beograd
32. Uputstvo za procenjivanje MPS u Teritorijalnoj odbrani, SSNO, Beograd, 1985.
33. Ustav SRJ (1993) , u: Zakoni, VINC, Beograd
34. Ustav Republike Srbije (1990), Službeni list, Beograd
35. Ustavni razvoj socijalističke Jugoslavije (1988), Eksportpres, Beograd
36. Finer, S.E. (1967), The Man on Horseback, The Role of the Military in Politics, Pall Mall Press, London

37. Hadžić, Miroslav (1993), Postsocijalistička transformacija vojske, u: Društvene promene i postsocijalizam, Institut društvenih nauka, Beograd, str. 221-236.
38. Hadžić, Miroslav (1995): The Serbian Ending of the Yugoslav Army, in: Serbia Between The Past and The Future, (ed) Dušan Janjić, Institute of Social Sciences, Forum for Ethnic Relations, Belgrade, p. 129-137.
39. Hadžić Miroslav (1996): Armijska upotreba trauma, u: Srpska strana rata, (ed) Nebojša Popov, Republika, Beograd, s. 558-580.
40. Hadžić, Miroslav (1998): Hadžić, Miroslav (1997), Bezbednosni profil Balkana, u: Balkan '97, J. Minić (ur), Evropski pokret u Srbiji, Beograd, str. 91- 115.
41. Hadžić, Miroslav (1999), Javne ćutnje o Vojsci Jugoslavije, u: Ustavna i pravna pitanja jugoslovenske države, Vesna Petrović (ur), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, str. 82-110.
42. Hadžić, Miroslav (1999), Security Ranges of NATO Intervention in Kosovo, Copenhagen Peace Research Institute, Working Papers 27.
43. Huntington, P. Samuel (1995): Reforming of Civil-Military Relations, Journal of Democracy, Volume 6, Number 4, p. 9-18.
44. Čavoški, Kosta (2000), Ratne uredbe, u: Ustavnost i vladavina prava, Kosta Čavoški (ur), CUPS, Beograd, str. 457-479.